

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE TARİHİ BİLİM DALI**

MARX DÜŞÜNCESİNDE KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME

Yüksek Lisans Tezi

Hatice Kübra ÖZOĞUR

Ankara, 2025

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE TARİHİ BİLİM DALI**

MARX DÜŞÜNCESİNDE KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME

Yüksek Lisans Tezi

Hatice Kübra ÖZOĞUR

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Celal TÜRER**

Ankara, 2025

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE TARİHİ BİLİM DALI**

MARX DÜŞÜNCESİNDE KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME

Yüksek Lisans Tezi

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Celal TÜRER**

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

- 1 Prof. Dr. Celal TÜRER**
- 2 Doç. Dr. Tuba Nur UMUT**
- 3 Doç. Dr. Emrullah KILIÇ**

**Tez Savunması Tarihi :
16.06.2025**

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Celal TÜNER danışmanlığında hazırladığım “**Marx Düşüncesinde Kendini Gerçekleştirme**” (Ankara, 2025) adlı yüksek lisans tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

01.07.2025

Hatice Kübra ÖZOĞUR

ÖN SÖZ

Karl Marx'ın düşüncesi Türk akademisinde çeşitli açılardan ele alınsa da “kendini gerçekleştirme” kavramı çerçevesinde lisansüstü seviyede çalışılmamıştır. Bu çalışma Marx'ın bireyin kendini geliştirmesini nasıl ele aldığını incelemeyi amaçlayarak kapitalist süreçlerde kişinin özgür olma durumunu nasıl ortaya koyabileceğini belirlemeyi hedefler. Marx'a göre birey bir toplum içerisinde yaşamakta ve o toplum içerisinde yaşadığı duruma ayak uydurması gerekmekte ise bu durumda onun kapitalist süreçlerden uzak bir şekilde oluşması gerekecektir. Kapitalist yapı bireyi kendi gerçekliğinden uzaklaştıran, fayda sağlamak yerine kendi çıkarları doğrultusunda bir yabancılaşma sürecine sokmaktadır. Bu çalışma Marx'ın kendini gerçekleştirme kavramıyla ilgili düşüncelerini ortaya koymayı amaçlar.

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde, değerli bilgilerini benimle paylaşan, kendisine ne zaman danışsam bana kıymetli zamanını ayırıp sabırla ve büyük bir ilgiyle bana faydalı olabilmek için elinden gelenden fazlasını sunan, her sorun yaşadığımda yanına çekinmeden gidebildiğim, güler yüzünü ve samimiyetini benden esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Celal TÜNER'E teşekkürü bir borç biliyor ve şükranlarımı sunuyorum. Tez jüri üyelerim Doç. Dr. Tuba Nur UMUT ve Doç. Dr. Emrullah KILIÇ'a en derin şükranlarımı sunarım. Çalışmanın Marx düşüncesini araştıranlara bir katkı olmasını temenni ederim.

Hatice Kübra ÖZOĞUR

Ankara -2025

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
KISALTMALAR LİSTESİ	iii
İÇİNDEKİLER.....	ii
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME KAVRAMININ KURAMSAL ÇERÇEVESİ

1. Kendilik Deneyiminin Neliği ve Tezahürü	8
2. Kendini Gerçekleştirmenin Bir Ön Koşulu Olarak Kendini Bilmek.....	16
3. “Kendini Bil”den Self-Realizasyona	22
4. Self Realizasyondan Self Aktüalizasyona Psikolojik Seyir	31

II. BÖLÜM

MARX’IN DÜŞÜNÇESİNDEKİ KAVRAMLARLA KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME KAVRAMI ARASINDAKİ İLİŞKİ

1. Marx’ın Felsefi Arka Planı	39
2. Yabancılaşma Kuramının Temelleri ve Marx Tarafından Yeniden Yorumlanması... 45	
2. Emek, Kendini Gerçekleştirme ve Özgürlük Problemi	51
3. Marx Düşüncesinde Ahlakın Boyutları	59
SONUÇ	65
KAYNAKÇA.....	70
ÖZET	74
ABSTRACT	75

KISALTMALAR LİSTESİ

- KGD** : Kendini Gerçekleştirme Düşüncesi
KTE : Kapitalist Toplum Eleştirisi
Vd : Ve diğerleri
Vb. : Ve benzeri

GİRİŞ

“Kendini gerçekleştirme” kavramı modern literatürde hem duygusal hem de entelektüel kapasiteleri kapsayan, doğuştan gelen tüm yeteneklerin tam anlamıyla gelişip ortaya konulmasına işaret eder. Başka bir ifadeyle kendini gerçekleştirme, kendini keşfetme ve kişisel bütünlüğe ulaşma yolculuğunda; kişinin gerçek kimliğine doğru ilerlemesini ve tatmin duygusuna ulaşmasını içeren bir yolculuğu seslendirir. Bu yolculuk bireyin yaşam amacını fark etmesini ve potansiyelini ortaya çıkarmasını içeren insanlığa ulaşma süreci ve hedefini kapsar.

Açıktır ki kendini gerçekleştirme bir inşa olarak; ben'in ve hatta benliğe dair algımızın, içinde bulunulan gerçeklikte deneyim yoluyla kurulduğu ve bu insanın doğası gereği deneyimlerle sürekli olarak yeniden şekillendiği bir oluşa işaret eder. Buradaki “gerçeklik” kaydı, kendini gerçekleştirmenin ya da kendilik inşasının *belli bir zaman ve mekan içinde* belli biri olma deneyimi olarak gerçekleştiği ve tezahür ettiği vurgusudur.¹ Bu noktada gerçeklik ya da deneyim içinde mevcut olmak anlamını içeren kendilik, bir töz olmayıp geçmiş ve şimdiki deneyimlerden oluşan bir bütünü temsil eder. O halde dinamik bir oluşa ve sürece işaret eden kendilik inşası; zamansallık ve mekânsallık içinde, dünyayla karşılaşmalarımızla şekillenen bir hadise olarak ortaya çıkar.

İnsanın varoluştan bağımsız olarak gelişemeyen doğasının dış dünyayla karşılaşması -ister bilinçli ve iradî gerçekleşsin- ilk adımdaki etkileşimi takiben dış dünyaya dair kaçınılmaz bir algı ve bilgi edinimiyle sürer. Bu çerçevede, fiziki bir aleme doğan insanın kendini tanımasından evreni kavramaya, hayatı anlamlandırmaktan Tanrı'yı bilmeye kadar tüm edimleri; bilgi edinme faaliyetinin ürünüdür. Bu bilgi edinme faaliyetinin önceliği ve kaçınılmazlığı, kendilik algısının gerçeklikle zorunlu etkileşimi gereğince insanın, zihinsel sağlığı için kendilik bilgisi ile dış dünya bilgisi arasında uyum ve bütünlük yakalama ihtiyacı ve güdüsüyle de yakından alakalıdır. Bu

¹ Celal Türer, “Ahlâk ve Şahsiyetin İnşası”, *Felsefi Düşüncede Ahlâk ve İnşâ II*, ed. Adem Yerinde vd. (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2022), 5-17.

durum, kendilik inşasının temelinde yer alan etkileşim ve ilişkiselliğin zemininde, bireyin kendini gerçekleştirme ihtiyacının bulunduğunu; dış dünya ile kendilik arasında süregelen bir karşılaşma ve alışverişin var olduğunu gösterir. Aynı zamanda, kendilik inşasının başlangıç ve sonu itibariyle sınırları belirli olmayan, oldukça karmaşık bir süreci ifade ettiğini de ortaya koyar. Bu yönleriyle kendilik, “hem anlam yüklenen hem de boşaltılan bir anlam sahası” olup sınırlarının belirsizliği ve karmaşık doğası ile mahiyetine dair dikkatli bir çözümlemeyi gerekli kılar.² Tam bu noktada, bilgi ile kendilik yahut kendini gerçekleştirme süreçlerinin iç içe geçmişliği, yalnızca “kendilik nedir?” sorusunu değil, aynı zamanda “kendilik nasıl inşa edilir?” sorusunu da gündeme taşır.

Açıktır ki kendiliğin oluşumunda ve gelişiminde genetik faktörler ve sinir sistemi gibi biyolojik kaynakların yanı sıra; algısal ve bilişsel süreçler, sosyal ilişkiler, kültür, dil, eğitim, ruhsal deneyimler ve günümüzde dijital kimlikler gibi birçok dinamik etken rol oynamaktadır. Kendiliğin hem genetik hem de epigenetik karakteri, kişinin hissî, aklî ve vicdanî yapılarını zenginleştirdiği kadar onlar arasındaki birliğin sağlanmasına ve korunmasına, dolayısıyla da kendiliğin bir bütünlük içinde inşasına hizmet eder. Nitekim, kendiliğin bilgisel inşası; temelde, tabiata ve hayata doğan insanın varlığı, hayatı ve kendisini anlama yönündeki varoluşsal ihtiyacının hem bir uzantısı hem de doğal bir sonucudur. Bu anlama ve anlamlandırma ihtiyacı ise düşünmeyi zorunlu kılar. Zira düşünme “bilgiyle başlar, bilgiyle sürer ve bilgiyle tamamlanır.”³

İnsanın dış dünyaya dair nitelikli bilgi deneyiminin kişilik bütünlüğü oluşturarak fiziksel ve zihinsel refahı arttırdığı yanı sıra mutluluklarını da çoğalttığı açık bir olgudur. Kişilik bütünlüğü oluşturan bu bireyler istemli, bilişsel, duyuşsal ve motor işlevler arasında daha yüksek düzeyde entegrasyon ve iş birliğine sahip olarak herhangi bir karşıt çıkar olmaksızın, ortak bir amaç doğrultusunda uyumlu bir şekilde yaşarlar.

² Türer, “Ahlâk ve Şahsiyetin İnşası”, 10.

³ İhsan Fazlıoğlu, *Kendini Bulmak* (İstanbul: Papersense, 2015), 123.

Böyle bireylerin arzuları ve tercihleri, refahları açısından faydalı olanla mükemmel bir uyum içindedir. İçgüdüsel tepkileri sanki önceden planlanmış gibi ustaca, etkili ve kesindir. Tam anlamıyla “insan” olmak, bireyin kişiliğinin ihmal edilen yönleriyle uzlaşmasını gerekli kılar. Bu bağlamda bütünleşme, kendini gerçekleştirme sürecinin hem bilinçli hem de bilinçdışı yönlerinde belirginleşen temel bir boyuttur.

Karl Marx (1818–1883), yaşadığı dönemde tarihten ekonomiye, sosyolojiden felsefeye uzanan geniş bir düşünsel alanda “işte bu senin hikâyen” diyebileceğimiz bir sistem inşa ederek modern yaşamın bütüncül bir tablosunu çizmeye çalışan bir filozoftur. Nitekim bugün Marx’la düşünsel bir bağ kurmayan filozof, sosyolog, tarihçi ya da iktisatçı sayısı oldukça azdır. Marx’ın felsefesinin önemi, çoğu zaman kötü giden şeyleri dönüştürme iradesine dayanır ve bu yönüyle onun düşüncelerinde değişimci ve hümanist bir karakter baskındır. O, insanın tarih sahnesinde gerçek bir “özne” olarak yer alabilmesinin ancak düşünce ve eylemlerinin tam bir uyumuyla, kusursuz bir praksisle sağlanabileceğini ileri sürer. Marx kitlelerin içlerine gömüldükleri derin uyku hallerini devrim idealiyle uyandırır ve kapitalizmin büyük günahlarını açığa sererek güçsüzleri güçlüler karşısında harekete geçirir. Bir yalvaç gibi, yeryüzüne gelmiş olmakla yaşam dediğimiz şey arasında anlamlı bir ilişkinin ne şekilde kurulabileceğini göstermeye çalışır. Ona göre bu ilişki, dünyayı yalnızca yorumlamakla değil, onu dönüştürmekle mümkün olabilir.

Marx, yaşadığı çağda “kapitalist toplum” ve “üretim biçimi” olarak adlandırdığı modern yapının, kendisinden önceki toplumsal yapılardan farklarını ortaya koymaya çalışmış; bunu da büyük ölçüde kendine özgü bir yöntem geliştirerek yapmıştır. Bu yöntem, sonradan “diyalektik ve tarihsel maddecilik” olarak adlandırılacaktır. Marx, yaptığı derin analizlerde, kapitalist üretim biçiminin esasen meta üretimi olduğunu, bu sürecin ise işçinin emek-gücünü de metalaştırarak sömürüye yol açtığını ileri sürmüştür. Ona göre metalaşma süreci, öncelikle yoğun bir emek sömürüsü olarak ardından da çok

yönlü bir yabancılaşma biçiminde tezahür eder. Marx'a göre bu sömürü ve yabancılaşmadan kurtuluşun yolu, komünizme varacak bir toplumsal devrimden geçmektedir. Bu devrimin sonunda komünist toplum hem sömürüyü ortadan kaldıracak hem de çalışmayı yeniden bir "öz faaliyet" ve "kendini gerçekleştirme" sürecine dönüştürerek yabancılaşmayı aşacaktır.

Görülebildiği kadarıyla Marx'ın düşüncesinde kendini gerçekleştirme, insanların kapitalist toplumun sınırlamalarından kurtulması ve daha adil bir toplum düzeni oluşturulması gerektiği düşüncesine dayanır. Marx, kişinin kendini gerçekleştirmesini sosyalizm ve komünizm gibi toplumsal dönüşüm süreçlerine bağlayarak bu süreçlerde üretim araçlarının kolektif mülkiyete geçmesi ve sınıfsız bir toplumun oluşturulmasıyla insanlığın daha özgür ve tatmin edici bir geleceğe ilerlemesinin mümkün olacağını ileri sürer.⁴

Marx'ın düşüncesinde kendini gerçekleştirme, kapitalist toplumun eleştirisinden doğar; zira kapitalizmde emek süreci, insanların yaratıcı potansiyellerini bastıran ve kendilerini gerçekleştirme fırsatlarını kısıtlayan bir şekilde düzenlenmiştir. - İşçi sınıfı da emeklerinin ürünlerini sermaye sahiplerine devrederek kendilerini gerçekleştirme fırsatlarından yoksun bırakılmıştır.⁵ O halde Marx'ın düşüncesinde kendini gerçekleştirme insanların kendi emekleri aracılığıyla kendilerini ifade etmeleri ve potansiyellerini tam olarak geliştirmeleri gerektiğini savunur. Ona göre toplumun ekonomik ve sosyal yapısı, insanların bu amaçlarını gerçekleştirebilecekleri bir ortam sağlamalı; kapitalizmdeki sermaye birikimi ve sınıf ayrımları ortadan kaldırılmalıdır.⁶ Söz konusu durum gerçekleştirildiğinde üretim araçlarının kolektif mülkiyeti ve kaynakların adil dağılımı temin edilecek, bireylerin emeklerinin karşılığını daha

⁴ E. R. Whitson & P. V. Olczak, "Criticism And Polemics Surrounding The Self-Actualization Construct: An Evaluation", *Journal of Social Behavior and Personality* 6/5 (1991), 75.

⁵ Tülin Öngen, "Marx ve Sınıf", *Praksis* 8 (2002), 9-28.

⁶ Karl Marx, *The German Ideology: Part I: Feuerbach: Opposition Of The Materialist And Idealist Outlook: Idealism And Materialism: The Illusions Of German Ideology* (German: Progress Publishers, 1845), 134.

doğrudan alabildikleri ve çalışma süreçlerini daha özgürce yönlendirebildikleri bir toplum inşa edilecektir.⁷

Bu çalışma, felsefesini yaşadığı tarihsel ve toplumsal olayların etkisiyle şekillendiren Karl Marx'ın düşüncesinde “kendini gerçekleştirme” olgusunu incelemeyi amaçlamaktadır. On dokuzuncu yüzyıl toplum felsefesi geleneğinde; (1) Alman klasik felsefesi, (2) İngiliz klasik politik ekonomisi ve (3) Fransız sosyalizminden etkilenen Marx'ın, “materyalist diyalektik” adını verdiği siyaset teorisini bir gerçeklik tasavvuru olarak nasıl kurduğu açıklanacaktır. Bu bağlamda, Marx'ın sermaye ile emek arasındaki çatışmayı ortadan kaldırarak işçi sınıfının özgürleşeceği ve böylelikle insanın yabancılaşmasının son bulacağı yönündeki düşüncesi, “kendini gerçekleştirme” ekseninde ele alınacaktır. Bu açıdan bakıldığında, Marx'ın felsefesi bir protesto niteliği taşır: İnsana, onun kendini özgürleştirme ve potansiyellerini gerçekleştirme kapasitesine duyduğu inançla örülü bir başkaldırıdır bu. Bu protestoyla Marx'ın yalnızca on dokuzuncu yüzyıl felsefesinden değil, aynı zamanda Batı düşünce tarihinin büyük felsefi geleneklerinden de radikal bir kopuş gerçekleştirdiği; Marxsist düşünceyle birlikte Batı felsefesinin klasik çizgisinin belirsizleştiği ve çok daha farklı bir karşıtlık temelinde “pratik bir felsefe”nin ortaya çıktığı söylenebilir. Zira Marx, problemin artık ‘dünyayı anlama problemi değil de dünyayı değiştirme problemi’ olduğunu ilan etmiştir.⁸ Bu husus, Marx'ın bireyin önemini göz ardı ettiği; insanın manevi ihtiyaçlarına ne saygı ne de anlayış gösterdiği ve idealinin, yalnızca iyi beslenen ve iyi giyinen ama “ruhsuz” bir insan olduğu yönündeki yaygın ve yüzeysel varsayıma da bir itiraz niteliğindedir. Oysa Marx'ın amacının insanın özgürleşmesi, ekonomik belirlenimin zincirlerinden kurtulması, insani bütünlüğüne yeniden kavuşması, hemcinsleriyle ve doğayla birlik ve uyum içinde olmak olduğu açıktır. Bu çerçevede

⁷ Karl Marx. *Early Writings* (London: Penguin Books, 1992), 54.

⁸ Celal Türer, “Marks”, *19. Yüzyıl Felsefesi*, içinde *Felsefe Tarihi*, ed. Celal Türer (Ankara: Bilay Yayınları, 2019), 480.

Marx'ın felsefesi, seküler ve teist olmayan bir dille, peygamberlik ve Mesihçilik geleneği içerisinde radikal bir adım niteliğindedir. Marx, Rönesans ve Reform hareketlerinden on dokuzuncu yüzyıla kadar Batı düşüncesine yön vermiş olan bireycilik düşüncesinin tam anlamıyla gerçekleştirilmesini hedeflemiştir.⁹

⁹ Erich Fromm, *Marks'ın İnsan Kavramı*, çev. Kaan H. Ökten (İstanbul: Say Yayınları, 2016), 15-19.

BİRİNCİ BÖLÜM

KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME KAVRAMININ KURAMSAL ÇERÇEVESİ

“Kendini gerçekleştirme” kavramını Marx’ın düşünsel çerçevesi içinde ele almak, her şeyden önce hem bu kavramın tarihsel ve felsefi arka planını hem de Marx’ın dayandığı felsefe gelenekleriyle kurduğu düşünsel ilişkiyi dikkate almayı gerektirir. Bu nedenle, bu bölümde öncelikle kendini gerçekleştirme kavramının felsefi arka planına yer verilecek, kavramın tarihsel gelişimi ve düşünce tarihinde nasıl tezahür ettiği takip edilmeye çalışılacaktır. Zira “kendini gerçekleştirme”, felsefi bir konu olarak insanın kendi/liği/ni tanıma, anlama ve ifade etme yönündeki arayışlarına karşılık gelen; nitelikli ve işlevsel bir yaşam sürme amacına hizmet eden bir felsefi olgudur. Bu bağlamda söz konusu amaç, insanlık düşüncesinin başlangıcından itibaren çeşitli şekillerde gündemde kalmış; ancak alemin dönüşmesi ve idrak çerçevelerinin değişmesiyle her dönemde yeniden sorgulanması gereken bir arayışa dönüşmüştür.

“Kendini-gerçekleştirme” kavramı modern olsa da bu kelimenin elbette geçmiş dönemdeki kavranışı, metafiziksel idrakte uyumlu bir anlayışı yansıtmıştır. Antik felsefede Grekçe autarkia/αὐτάρκεια “kendi kendine yetme”, “bizatihi kendi içinde yeterli olma” anlamında kullanılmış bir terimdir.¹⁰ Kendine yeterlilik (self-sufficiency) anlam olarak birinin kendine (autos/oneself) yeter (arkein/sufficient) olması anlamına gelir. William Desmond, *Cynics* adlı eserinde, bu kavramın Antik Yunan felsefesinin en önemli ideallerinden biri olduğunu ve arkaik ile klasik şehirlerin geleneksel yaşamında derin köklere sahip olduğunu ileri sürer.¹¹ Hatta kendine-yeterlilik başlangıçta politik bir ideal olarak kurgulanırken zaman içinde bireysel yaşama, tanrısal olana ve bir bütün olarak kozmosa uygulanarak anlam genişliğine uğramıştır. Sokrates’ten itibaren söz

¹⁰ Ahmet Cevizci, “Autarkia” *Felsefe Ansiklopedisi*, I. Cilt, ed. Ahmet Cevizci (İstanbul: Etik Yayınları, 2003), 744.

¹¹ William Desmond, *Cynics* (Berkeley: University of California Press, 2008), 172.

konusu kavram, insanî iyilik ya da mutluluğun bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Platon ve Aristoteles, insanın toplumsal bir varlık olduğunu vurgulayarak, kendine yeten bir yaşamın ancak uygun bir toplumsal düzen içerisinde mümkün olabileceğini savunmuşlardır. Hatta kendine yeten bir hayatın gerçekte erdemli kişinin hayatı olduğunu, erdemli kişinin veya ahlaki karakterin bütünüyle gerçekleşmiş rasyonel etkinliğe duyulan aşk adını verdiği bir tür özsaygı veya kendini sevme ile seçkinleştiğini öne süren Aristoteles, bunun asla bireysel olarak gerçekleştirilecek, yalnız yaşamakla elde edilecek bir şey olmadığını söylemiştir.¹²

Felsefî düşünce tarihinde “kendini gerçekleştirme” kavramının *varlık, bilgi ve değer* eksenlerinde “insanın neliği” sorusu çerçevesinde konumlandığı fark edilebilir. Bu yönüyle kavramın kişinin kendisiyle ve başkalarıyla anlamlı ilişkiler kurması, ahlaki sorunlarla başa çıkma konusu ve her şeyden öte dünyayı anlamlandırması; düşünme yollarını göstermesi ve sorgulama becerilerini kazanma hususlarında temerküz ettiği görülebilir. Bu yüzden çalışmanın birinci bölümünde kavramın tarihsel gelişimi psikolojik ve felsefî yönden ele alınacak, kavrama dair süreç içerisinde yüklenen anlamlardaki değişimler özetlenecektir. Bu hususa Marx’ın ontoloji, epistemoloji ve değer alanına dair görüşleri ilave edilerek çalışmamızın savı temellendirilecektir.

1. Kendilik Deneyiminin Neliği ve Tezahürü

Grek felsefesinin, rasyonel bir kendine-yeterlilik idealinin peşinde olması, birçok filozof tarafından özellikle vurgulanan bir husustur.¹³ Williams’a göre bu ideal, filozofların pratik kendine-yeterliliği takıntılı bir şekilde hedeflemelerine ve yalnızca soyut temaşa ile değişmeyen şeylere odaklanan spekülâtif akıl anlayışıyla hareket etmelerine neden olmuştur. İnsanı akıl yetileriyle donatılmış bir varlık olarak gören Grek düşüncesi, insanın zaman ve mekân içinde varlığa gelişini aşarak, fiziksel

¹² Cevizci, “Autarkia”, 745.

¹³ Bernard William, “Philosophy”, *The Legacy of Greece: a New Appraisal*, ed. by M. Finley (Oxford: Oxford University Press, 1981), 202-255.

sınırların ötesinde aşkın olanı düşünme çabasına yönelmiş ve böylelikle metafizik bir âlem inşa ederek yeni bir gerçeklik küresi oluşturmuştur. Bu metafizik alem, varlık sahnesinde ideallerine ulaşmayı arzulayan insanın “temel ve kalıcı” bir *arayışı* ya da *hamlesi* olarak kabul edilebilir. Böyle bir arayış, insanın varoluşunu yalnızca fizik düzlemde değil, metafizik yahut tarihsel bir düzlemde kalıcı kılma yönündeki arzusunu yansıtır. Nitekim Aristoteles, *Ruh Üzerine* adlı eserinde ruhun işlevlerinin, en doğal, ezeli ve tanrısal olana mümkün merteye iştirak edecek şekilde kendine benzer bir başka varlık üretmek olduğunu ileri sürer.¹⁴ Bu husus insanın içinde bulunduğu mahalden çıkarak fiziği metafiziğe çevirecek bir inşa faaliyetine giriştiğine işaret eder. Tüm bu yönelimler, insanın varoluşsal güvenlik arayışı olarak yorumlanabilir.

Kendini gerçekleştirme hadisesi, insanın tarihsel ve kültürel şartlara bağlı olarak değişen durumunun felsefi bir analizini zorunlu kılar. Bu analiz, felsefenin antropolojiye indirgenmesiyle değil, aksine kültürel kaynakların eşzamanlı olarak seferber edilmesiyle mümkündür. Çünkü her bilim dalı, nihayetinde bir insan bilimidir ve insanın araştırma gücünün ürünleri, kültürel yaşamın yansımaları olarak kabul edildiğinde, felsefe bu disiplinlerin hem doğal bir müttefiki hem de yön gösterici bir akıl hocası hâline gelir. Bu nedenle, insanın kendini gerçekleştirebilmesi için bilimlerin birliğine, bilimlerin birliğini sağlayabilmek içinse felsefi bir düşünme eksenine; dolayısıyla insanı yeniden tanımlamaya ve kültürel yaşamı yeniden yorumlamaya ihtiyaç vardır.

İnsan, nesnelere kendisi için araştırır. Bu açıdan bakıldığında, tabiat bilimleri daha çok nesnelere ve şeylerin doğasına odaklanırken; insan bilimleri, insanın insanla ve kendisiyle ilişkisini çözümlenmeye çalışır. Eğer insan, kendisini kendi haline terk etmeyecekse; inşa ettiği dünyada araştırmalarının nihai hedefi yine kendisi olmalıdır. O halde insanın kendini nasıl gerçekleştirdiğini anlamak insanın şekillendiği kültürün, tarihselliğinin, sürecinin, tezahür ettiği şartların ona yüklendiği anlamın farkına varmak

¹⁴ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, çev.: Z. Özcan (İstanbul: Alfa Yayınları, 2001); 415a26-b3.

demektir. Sözelimi toplumsal olanda tezahür eden her şey belirli ilişkilerde kendisini gösterir ve anlamlı hale getirir. Bu ilişkiler pratikte ortaya çıkarken bu pratik de aynı zamanda belli düşünsel süreçlere sebep olur.

Peki, insanın kendisini gerçekleştirme ne anlama gelir? İlk elden basitçe belli kabiliyetlere sahip olduğu ikinci olarak da kültür içinde bu kabiliyetleri belli hususlara dönüştürebileceğine işaret eder. İnsanın hususiyetleri ise hassasiyetleri ya da kaygılarıyla oluşur. Hassasiyet ve kaygısı olmayan bir insanın hususiyeti de oluşmaz. Bu hususiyetlerin ilki, insanın özgünlüğü, ikincisi özerkliği ve nihayetinde kişiliğidir. Tersinden ifade edilecek olursa, bir kişiliğe sahip olmak; özgün ve özerk bir benlik ile mümkündür. Bu durumda kendini gerçekleştirme, bireyin kendi kişiliğini, yani özerkliğini ve özgünlüğünü, diğerleriyle haysiyetli bir biçimde yaşayarak; insan oluşunu görünür kılması anlamına gelir.

Açıktır ki, kendini gerçekleştirme ya da insan olmak, temelde “kendilik bilinci” ile; yani kişinin kendisini kendisi olarak nasıl keşfedeceği sorusuyla ilgilidir. Bu ise bireyin, kendi kültürü, dili ve anlam dünyası üzerinden kendisini nasıl anlayacağı sorusunu gündeme getirir. O hâlde, kendini gerçekleştirme; öncelikle nerede durduğunu kavrayabilmek, bir meseleyi nasıl ele aldığını fark edebilmek, bu farkındalık üzerinden de kişinin kendisi için neyin hususi ve önemli olduğunu ayırt edebilmesi anlamına gelir. Başka bir ifadeyle kendimizi gerçekleştirme, özerkliğimizi, özgünlüğümüzü ve özgelerle nasıl bir insanlık tabiyatı ile ilişkili olduğumuzu ortaya koymaktır. Bu süreç, bireyin hedeflerini, değerlerini, inançlarını, beklentilerini ve nihayetinde insanlığını görünür kılmasını sağlar. Kendimize yönelttiğimiz her eleştirel düşünüş, meseleyi kendi bakış açımızla, durduğumuz yerden, kullandığımız dil ve anlam katmanlarıyla seslendirdiğimizi ifade eder. Bu ise, nasıl bir insan olduğumuzu ve kendimizi nasıl gerçekleştirdiğimizi açığa çıkarır.

Peki insan kendini gerçekleştirirken tek başına anlayan ve yaşayan bir varlık mıdır? Elbette hayır. Biz her daim diğerleriyle, birlikte ve hatta bütünlüşmüş olarak var oluruz. Zira bir bilincin bir sorun ya da süjeyle karşılaşması belli bir tarih ve anlam dünyasıyla, yani farklı bir vasat ya da ortamla gerçekleşir. Felsefi ortam düşüncelerimizi ya da suallerimizi karşılaştırmak ve bir duruş sağlamak içindir. Zira pratik yaşam süreci içerisinde felsefe bu pratikleri belirli düşünsel mekânda yeniden inşa etmeye çalışır. Felsefe belirli düşünsel mekânlar inşa ederken bir yandan da mekansız olma amacı güder. Bir mekânda olma o mekânın karakteristiklerini üzerinde taşımak manasına gelirken felsefe bu mekanın sınırlılıklarının ve eksikliklerinin farkında olmayı gerektirdiğinden devamlı yeni mekanlar araştırma yoluna girer. Yeni bir kültür veya düşünce ile karşılaşan insan yeni karşılaştığı Şeye nasıl bir tutum takınması gerektiğini yine felsefe yoluyla öğrenir. Çünkü felsefe yeni bir mekâna hazırlıksız bir dalışı desteklemez aksine ona nasıl yaklaşılacağını gösteren yolları da öğretmeye çalışır. Yeni bir durumla karşılaşmak ona karşı tutumumuzu da analiz etmeyi gerektirir.

Meseleyi toparlayacak olursak “Marx Düşüncesinde Kendini Gerçekleştirme” adlı bu çalışma esasen insanın kendi-lik tarihini tecrübe etmesine yönelik bir soruştırma olarak değerlendirilebilir. Bununla beraber insanın bir filozof veya bir düşünür üzerinden kendiliğinin tarihini anlaması ve aktarması gerçekleştirilmesi oldukça zor bir uğraş olarak görülmelidir. Öyle ki kendini gerçekleştirmek yukarıda da işaret edildiği gibi hem duygusal hem de entelektüel kapasiteleri içeren doğuştan gelen yetilere dair gelişme ve büyümenin sağlanarak kişinin *benlik* bütünlüğüne kavuşmasını ifade eden, ilk bakışta kavranması kolay olmayan bir içeriğe işaret etmektedir. Tüm bu güçlüklerin ötesinde kendini gerçekleştirme, benliğini keşfetme ve benlik bütünlüğüne ulaşma süreci olarak insanın varoluşsal kaygılarına ışık tutan bir yanı haizdir. Bu durumda söz konusu kavram için en genel anlamıyla kişinin potansiyelini ortaya çıkarmasına, gerçek

kimliğine doğru ilerlemesine ve tatmin duygusuna ulaşmasına yönelik hedefi içerdiğini söylemek mümkündür.

Genel itibarıyla kendini gerçekleştirme, bireylerin faaliyetlerini uygulaması esnasında beceri ve kabiliyetlerini kullanarak kendi potansiyellerini gerçekleştirmeleri olarak tanımlanabilir. Bu tanımdan hareketle denilebilir ki kendini gerçekleştirme yolunda ilerleyen bir kişinin dışarıdan gelecek birtakım motivasyon dürtülerine ihtiyacı olmayacaktır. Nitekim “ben” kendinde var olanı aktif etmek için yine kendindeki var oluşsal eğiliminden destek alacaktır. Söz konusu eğilim ve potansiyel ile kendini gerçekleştirmiş bir kişi olarak ise hayata karşı yeni bir tavır alarak önceki deneyimlerinden edindikleri ile kendini aşacaktır. Zira kendini gerçekleştirmede anlık tatminler yaşayan benlik, kendine de mesafe alarak kendiliğini aşacak ve böylelikle de kendilik deneyimini sorgular hale gelmiş olacaktır. Böylesi bir süreçte bireyler tam olarak potansiyellerini tanıyacak ve faaliyetlerini daha tatmin edici bir şekilde yerine getirmek için çaba sarf edeceklerdir.¹⁵

Nitekim bu hususta yapılan araştırmalar göstermektedir ki kendini gerçekleştiren ve kişilik bütünlüğüne ulaşan kişilerin fiziksel ve zihinsel refahları artmıştır. Bununla beraber kendini gerçekleştirerek refah durumuna ulaşmaya çalışan insanın kişilik durumu içindeki düalite deneyimi, kişilik gelişiminin ve psikolojik işleyişin erken aşamalarının bir özelliği olarak algılanmaktadır. Öyle ki bu bireyler istemli, bilişsel, duyuşsal ve motor işlevler arasında daha yüksek düzeyde entegrasyon ve iş birliğine sahiptir. Herhangi bir karşıt çıkar olmaksızın, ortak bir amaç doğrultusunda uyumlu bir şekilde iş birliği yapmaktadırlar. Bilinçli rasyonel düşünceler sıklıkla bilinçsiz arzularla benzer sonuçlar sağlamaktadır. Böyle bir bireyin arzuları ve tercihleri, refahı için faydalı olan şeylerle mükemmel bir şekilde uyumludur. İçgüdüsel tepkileri sanki önceden planlanmış gibi ustaca, etkili ve kesindir. Nitekim tam bir insan olmak, kişinin

¹⁵ “Individual Self-Actualization”, erişim 15 Ekim 2024,
https://www.researchgate.net/publication/337731274_Individual_Self-Actualization

kişiliğinin ihmal edilen yönleriyle uzlaşmasını gerektirir. Zira bütünleşme, kendini gerçekleştirme sürecinin hem bilinçli hem de bilinçsiz yönlerinde belirgindir.

Kendini gerçekleştirmiş kişi, kişisel özerkliğe sahiptir. Seçimlerinde bağımsız ve otantiktir. Bu bireylerin eylemlerinin belirleyici ana unsuru dış dünya değildir. Eylemlerinin belirleyici unsuru kendileridir ve kaynak olarak kendi benliklerinden yararlanırlar. Kendini gerçekleştiren bireyler, durumsallıklarından kaynaklanan duygu veya düşüncelerle yüzleşmekten kaçınmazlar, o anki duygunun veya düşüncenin gerektirdiğini yaşarlar. Kendini gerçekleştirmiş bireylerde gerçekliğin algısı efektif bir şekilde tezahür eder. Sahip oldukları bu etkili algı, sahte olanı kolay bir şekilde algılamaktadır. Algıdaki bu netlik, benliklerini bir başkasına onaylatma ihtiyacı hissetmeden kendilerini kabul etmelerinden ileri gelir. Bu kabul ötekini ötekileştirmeden kendisiyle beraber onu da aşarak gerçekleşen bir kabuldür. Kontrol etme çabası gütmeyen olduğu gibi insan doğasını kabul etme başarıları kendiliklerini basit ve doğal algılamalarındandır ki bakışlarını soruna değil, onun alternatifli çözümüne yöneltirler.

Bu özellikleri ile topluma kolay entegre olan kendini gerçekleştirmiş birey, yalnız kalma yeteneğini de geliştirmiştir. Yalnızlık onlar için içine düşülen bir sorun değil, bilinçli bir tercihtir. Kendini gerçekleştiren bireyler yalnız olma yeteneğine sahiptir. Buna yetenekten ziyade kendi başlarına kalma ihtiyaçları vardır da demek mümkündür. Nitekim kendini gerçekleştirememiş bireylere kıyasla yalnızlığı ve mahremiyeti daha büyük ölçüde severler. Kendini gerçekleştirenler, sessiz yansıma için tek başlıktan keyif alırlar ve böylece de her zaman diğer bireylerle etkileşim kurmak zorunda kalmazlar. Kendini gerçekleştirmiş bireyler, bağımsız olarak görevleri ve işlevleri kendi başlarına uygulama yeteneğine sahiptir. Kendilerine güvenirlere ve bağımsız olacak kadar güçlüdürler. Kendini gerçekleştiren bireyler, zirve deneyimleri olarak bilinen şeye sahiptir. En yüksek deneyimlere ulaşmak için kişinin kendini hayat yolculuğu boyunca

aktif ve amaçlı bilince taşınması gerekir. Öyle ki insanın kendini gerçekleştirme süreci onun var olduğu andan itibaren, kendini keşfetme, potansiyelini açığa çıkarma ve içsel tatmini elde etmesine kadar süren bir serüvendir. Bu serüven, bireyin içsel arayışıyla şekillenen anlam ve amaç bulma çabasıyla da ilişkilidir. Bu, bireyin kendini gerçekleştirmede kişisel güçlüklerle başa çıkması, kendine güven sağlama gibi olumlu özellikler kazanmasını da mümkün kılmaktadır.

Kendini gerçekleştirmeye yönelik tüm bu çıkarımların değerini ortaya koyabilmek için kavramın kökenine ilişkin belirlemelerin zaruriyetinin muhakkak olduğu anlaşılacaktır. Yine buna bağlı olarak kendini gerçekleştirme faaliyetinin öznesi olan “ben-lik” ya da başka bir deyişle “kendilik” kavramının, sadece bireyin üstlendiği roller değil, ayrıca deneyim içerisinde bireyin farklı taraflarını izleyebilecek ve fark edebilecek olduğu merkez¹⁶ olarak soruşturulması gerekli görülmektedir. Nitekim benlik, insanın zatını ifade eden varlığının çekirdeği olarak nitelendirilmektedir.¹⁷ Zira yalnız insan benliği tek başına öz bilinçli bir faaliyetle meşgul olarak gerçek manada tam bir deneyime sahip olabilir. Öyle ki benlik kavramı insanı diğer canlılardan ayırarak hem bir bütün olarak kendisini ve başkaları ile muamelelerinde olup biteni görebilme yeteneğine işaret eder. O halde öncelikli olarak benlik kavramı ile deneyimde kendini geliştiren bir tür yaşam içeriğinin veya karakterinin kastedildiğini söylemek mümkündür.

Benlik kavramının anlaşılması için onun yaşam içeriğinde nasıl görüldüğünün ortaya konulması önemlidir. Nitekim yapılan araştırmalar nispetinde kavram ile ilgili günümüzde ön plana çıkan husus benliğin sadece kişinin kendisi olmadığıdır. O halde denebilir ki öz-bilinçli bir varlık olarak kişi kendisini, çevresi ile aktif bir etkileşim içerisinde iken görür. Kişinin kendi olabilmesi için öncelikle deneyim dünyasında

¹⁶ Ali Ayten, “Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık İlişkisi” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004), 14-15.

¹⁷ L. Vaughan-Lee, *Çağrı ve Yankı*, çev. E. Ergün (İstanbul: İnsan Yayınları, 2002), 162; Ayten, “Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık İlişkisi”, 11.

ötekine maruz kalması gerekir. Böylece deneyim dünyasında hayatta kalmaya yönelik tehdit, onun kendi benliğini keşfetme yolculuğuna ışık tutar. Kendini keşfetme yolculuğunda benlik, onun iyiliği ve kederine sebep olan değişimlerin olduğu bir dünyada yaşadığı bilinciyle evrilecektir. Başarı ve başarısızlığı tadan “ben” yaşamın temel kategorilerini de kabullenmiş olacaktır. O halde denebilir ki benlik, geçmişiyile beraber şimdiye dahil edilmiş bir gelecek olarak deneyim içerisinde gelişime açık bir kavramdır.

Nitekim söz konusu kavram ile ilgili kendi zamanında ilk nitelikli çalışmaları yapan William James, benlik kavramını, deneyim içindeki bireyin -geçmiş-şimdi-gelecek olanda- benim dediği şeylerin toplamı olarak ifade etmiştir. Benlik ve deneyim etkileşimi göz önünde bulundurularak benlik, yalnızca bireyin psişik güçleri veya vücudu değil, belirlenebilir koşullar altında ona değerler üreterek kendini bulmasına olanak sağlayan işi, arkadaşları, çocukları, eşi, kıyafetleri özetle onun her şeyidir. James, benlik olgusunun daha net bir şekilde anlaşılabilmesi adına, benliği ruhsal benlik, sosyal benlik ve maddi benlik olarak üç gruba ayırmıştır. Maddi benlik olgusunun en önemli bileşenleri bireyin arabası, evi, geliri, kıyafetleri, kısaca maddi tüm varlığı olarak ifade edilmektedir. İkincil olarak sosyal benlikle kastedilen bireyin yaşamını sürdürdüğü şehri, köyünü, arkadaşlarını, sosyal çevresini ve ailesini işaretle kişinin, öteki tarafından tanınması ve onlarda bir izlenim yaratmasıdır. Bunun haricinde, bireyin onuru, kötü veya iyi oluşu, ünü de sosyal benlik grubuna dahil edilmektedir. Nihai olarak ruhsal benlik ise bireyin öznel ve deruni varoluşu olarak tanımlanmaktadır. Öyle ki bireyin eğilimleri, psişik melekeleri, becerileri, kültürü ve eğitimi onun ruhsal benliğini inşa eden unsurlar olarak belirir.¹⁸ Bireyin kendisini diğer kişilerden ayrı olarak bir bütün şeklinde görmesi, bahsedilen durumun farkına varması kendilik olarak tanımlanmaktadır. Dünyaya gelinen günden itibaren karakterin gelişim göstermesi ile

¹⁸ William James, *The Principles of Psychology*, c.1 (New York, 1890), 57.

bireyin yaşamış olduğu tecrübe ve deneyimler sonucunda şekillenmekte ve birey, yaşamının tüm dönemlerinde farklı bir nitelik kazanmaktadır.¹⁹

Kendini gerçekleştirme fikri, farklı felsefî okullar ve düşünürler tarafından farklı şekillerde ele alınmıştır. Örnek verecek olursak kendini gerçekleştirme; Antik Yunan düşünürleri, Stoacılar ve Epikürosçular tarafından, daha çok bireysel erdemlere ve içsel huzura işaret eden var oluştaki potansiyelin imkânı olarak değerlendirilirken, modern dönemde hümanist ve varoluşçu filozoflarda daha çok insanın doğasına atıfla aktüel bir şekilde insan bilincini ve iradesini de işin içine katarak öznenin yetkinlik kazanması işaret etmiştir.

2. Kendini Gerçekleştirmenin Bir Ön Koşulu Olarak Kendini Bilmek

Felsefe tarihinde "kendini gerçekleştirme"yle ilgili temayüz eden tanımlamaların, tercih edilen ontolojik, epistemolojik ve aksiyolojik yaklaşımlara göre çeşitlilik gösterdiği ve bu nedenle birkaç tanımla sınırlandırılmayacak kadar geniş bir kavram olduğu açıktır. Bu çerçevede, çalışmanın kapsamı ölçüsünde kronolojik bir hat izlemek hem kavramın dönüşümünü takip etmek hem de ortak zeminleri görünür kılmak açısından yol gösterici olacaktır. Nitekim kadim ve modern dönemlerde kavrama dair yaklaşım farklılıkları bulunsa da insanın tüm ilişkilerinin temelinde kendilik bilincinden beslendiği ortak bir paydada buluşmak mümkündür. İnsanın diğer canlılardan farklı olarak kendi varlığının ve imkânlarının farkında olması, kendini gerçekleştirme dediğimiz sürecin temelini oluşturan "kendilik bilinci"nin işaretidir. Bu nedenle, kavramın anlam köklerini daha açık hâle getirebilmek amacıyla bu bölümde psikoloji ve kişisel gelişim literatüründe sıklıkla ele alınan "kendini gerçekleştirme" kavramı, felsefî arka planı eşliğinde ele alınacak; "self-realization"dan "self-actualization"a geçiş tartışılarak kavram, indirgenmiş tanımların sınırlarından çıkarılacaktır.

¹⁹ Ayten, "Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık İlişkisi", 14-15.

Bilindiği üzere, bilinçli, planlı ve tutarlı düşünme faaliyetini ifade eden felsefe, en eski çağlardan bu yana doğrudan ya da dolaylı olarak “İnsan nedir?” sorusunu tartışmıştır. Nitekim denilebilir ki Pre-Sokratik dönemde insan, öteki şeyler arasında bir şeydir; makro-kozmos içinde önemli bir mikro-kozmosdur. Ancak bu dönemde felsefî düşüncenin önceliği, doğayı yani dış gerçekliği anlamaya yöneliktir. Bu haliyle insan, doğanın içinde var olan bir şeydir ve doğanın neliğini anlamaya dair verdiği çaba onu bir değere matuf kılacaktır. Ancak gözden kaçırılmaması gereken önemli bir husus, doğa filozoflarının esas odak noktası doğa olsa da, örtük biçimde insanın kendini anlama arayışına da yer verdikleridir. Nitekim *arkhe* sorununu insanın kendisini gerçekleştirdiği başlangıç sorunu olarak yorumlamak mümkündür. Doğayı temaşa eden insan, kendi varoluşunun doğa içerisindeki anlamını keşfetmeye yönelmiş ve *phusisten kosmosa* giden yolu bu keşif aracılığıyla aramıştır. Öyle ki onlara göre madde, doğası gereği ya sürekli mevcut olmuş ya da taşıdığı potansiyel sayesinde her şeyin imkânı hâline gelmiştir.

Potansiyel varlık düşüncesi, felsefe tarihinde antropolojik yaklaşımın izlerini her dönemde hissettirmiştir. İnsan, istek, eğilim ve azim gibi dinamiklerle donanmış; yetenekler ve olanaklar bütünü olarak, gerilimler içinde şekillenen bir varlık olarak kavranmıştır. Daha derinlemesine düşünüldüğünde, felsefenin kendine özgü konusu ve problemleri, hem *kevn* âlemindeki oluş-bozuluş süreçlerinden hem de insan hayatındaki antinomi ve zıtlıklardan neşet eder. Bu antinomiler, insanın yaşadığı değişimlerle felsefî problemleri dönüştürür ve felsefe tarihinde yeni kırılma noktalarının oluşmasına neden olur. Bu bağlamda denilebilir ki Pre-Sokratik dönemin potansiyel varlık tasarımı, zaman içinde “kendini gerçekleştirme” kavramına evrilmiştir. Varlıkta görülen bu potansiyel,

ilerleyen dönemlerde insanın iç dünyasında ve kişilik gelişiminde de kendini gösterecektir.²⁰

Yaygın inanın aksine, Antik Yunan felsefesinin yalnızca fizik ve evren odaklı olmadığı, daha yakından incelendiğinde filozofların ilgilerinin baştan beri matematik ve geometri gibi insan zihninde temellenen konulara yöneldiği görülmektedir. Zamanla insan doğasına olan ilgi, insan aklının işleyişini anlamaya, oradan da insan felsefesine evrilmiştir. Bu geçiş sürecinin en önemli figürleri Sokrates ve Sofistler olmuştur. Onların katkısıyla insanın doğasına uygun yaşaması ve kendini gerçekleştirme yönünde yeni bir felsefi hat oluşmuştur. Hatta bu dönemde öne çıkan bazı materyalist filozoflar bile insanı maddi temeller üzerinden konu edinmişlerdir.

Bu noktada, maddeyi tek hakikat olarak gören Demokritos'un (M.Ö. 460-371) insan felsefesine dair görüşleri önemlidir. Anaksimandros (M.Ö. 611-546) insanın balığa benzeyen canlılardan oluştuğunu söylerken Anaksimenes (M.Ö. 6.yy), insan beden ve ruhunun havanın az ya da çok yoğunlaşmasıyla oluştuğunu söylemektedir. Değişme ve çatışmayı felsefesinin temel kavramları olarak kabul eden Herakleitos (M.Ö. 544-484) Cassirer'in (1874-1945) yorumuyla, doğayı anlayabilmek için öncelikle insanın gizeminin çözülmesi gerektiğini belirtmiştir. Zira hakikati kavramak için bireyin kendine dönerek "yansıma" ihtiyacını gidermesi gerekir. Herakleitos'a göre, felsefe "kendimi araştırdım" ifadesinden ibarettir.

Belgelenmiş ilk sistemli materyalistlerden biri olan Demokritos, doğa filozofları panteonunda insanlara eşsiz bir yer vermektedir. Ona göre beden ve ruh, fiziksel atomlardan oluşmaktadır. İnsanı evrenin küçültülmüş bir modeli olarak gören Demokritos, ruhsal huzurun ve mutluluğun ölçülülük ile sağlanabileceğini savunur. Bu

²⁰ Buket Kayışlı, "Hümanist Düşüncede Kendini Gerçekleştirme: Kendini Gerçekleştirmenin Felsefi Temelleri" (Basılmamış doktora tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023), 14.

nedence doğayı anlamak, aynı zamanda insanı anlamaktır; insanı anlamak ise doğayı anlama çabasından ayrı düşünülemez.²¹

Doğa filozoflarının dolaylı ya da örtük biçimde ele aldıkları insanın kendini tanıma ve anlama çabası, Sofistler ve Sokrates dönemine kadar tam anlamıyla felsefi bir derinlik kazanmamıştır. Bu çaba, Platon ve Aristoteles’le birlikte belirginleşerek insanın kendini gerçekleştirmesine yönelik felsefi bir çerçeveye dönüşecektir. Bu yönelim, ilerleyen süreçte Helenistik ve modern dönem felsefeleri aracılığıyla Hristiyanlık düşüncesine, hümanist geleneklere ve varoluşçu yaklaşımlara da yansımıştır.

Sofistlerin temel iddiası, tüm canlıların mümkün olduğunca uzun ve mutlu bir yaşam arzusu taşıdığıdır. Bu doğrultuda, bireyin kendini gerçekleştirme kapasitesini kullanması, doğal bir iyilik olarak değerlendirilmiştir. Çünkü bu kapasitenin işletilmesi, haz elde etmeyi ve yaşam üzerinde kontrol kurmayı mümkün kılar. Bu yaklaşım, bireyin gerçeklik anlayışını ve kendi kaderi üzerindeki belirleyiciliğini ön plana çıkararak açıkça hümanist bir tutumu yansıtır. Örneğin Protagoras (M.Ö. 481-411), “Bütün şeylerin ölçüsü insandır, var olanların var olduğu, var olmayanların var olmadıkları için...” ifadesiyle, insanı hem bilgide hem değer yargılarında merkezî bir konuma yerleştirmiştir. Bu anlayış, nesnel ve evrensel doğrulara karşı çıkararak her birey için geçerli olabilecek ortak hakikatlerin olmadığını savunur.²²

Nitekim insana dair düşünsel temelde etkileri bulunan Sokrates ve sofistler dikkatin doğadan insana yönelmesi olarak geçiş döneminin en önemli temsilcileri olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Zamanla, hümanist düşünürler aracılığıyla insanın doğasına uygun bir yaşam sürmesi ve kendini gerçekleştirme yönünde gelişen bir insan felsefesi ortaya çıkacaktır. Sofistler, bilgi konusundaki tartışmaları ile insanın doğal bir hayat yaşaması gerektiğini savunarak insan doğası kavramına dikkat çekmiştir. Sokrates ise “Kendini bil!” düsturundan hareketle kendini gerçekleştirme kavramına işaret etmiştir.

²¹ Kayışlı, “Hümanist Düşüncede Kendini Gerçekleştirme”, 15-16.

²² Lokman Çilingir, “Protogoras: Her şeyin Ölçüsü İnsan”, *Felsefe Dünyası* 76 (2022), 24-30.

Bu yönüyle, Sofistlerle çatışmalarına rağmen, her iki taraf da hümanist düşünceye kapı aralamıştır.

Sofistler ile Sokrates'in çatıştığı düşünce tümel bir geçerliliği olan herhangi bir şeyin olup olmadığı hususundadır. Sofistlerin amacı erdemli bir insan yetiştirmektir. Bu konuda ise tek ölçüt bireydir. İnsan doğası evrensel ve mutlak güdülerin yani değişmez içgüdülerin toplamıdır. Bu durum ileride kendini gerçekleştirme fikrinin temel dayanağı kabul edilecektir.

Felsefî düşüncede ağırlık merkezini doğadan insana, dış dünyadan iç dünyaya çeken esas figür Sokrates'tir. Sokrates, felsefeyi “gökten yere indirmiş”, esas amacın ruhun eğitimi olduğunu dile getirmiştir.²³ Onun “kendini bil” çağrısı, bireyin kendi öz varlığını tanıması gerektiğini vurgulayan bir benlik sorgulaması olarak değerlendirilebilir. Bu yaklaşım, felsefeyi yalnızca teorik bir uğraş olmaktan çıkararak pratik bir zemine oturtur. Sokrates, bireyi yalnızca doğanın bir parçası olarak değil; doğanın merkezi, ötekiyle ilişkili, ahlâk kuralları üreten bir varlık olarak konumlandırmış ve bu yönüyle sofistlerden ayrılmıştır. Sofistler bireyi yalnızca kendisiyle ilişkisi üzerinden değerlendirirken Sokrates bireyi hem kendisiyle hem de toplumla kurduğu ilişkiler bağlamında ele almıştır. Ona göre birey, eksiklikleri ve kusurlarıyla birlikte toplumsal bir varlıktır ve erdemlerle donatılarak kendini gerçekleştirmelidir.

Kendini gerçekleştirme kavramına örtük de olsa ciddi katkıları olan Sokrates, insanı anlamaya ve onu derinlemesine incelemeye çalışmıştır. Öyle ki “kendini bil!” ve “sorgulanmamış hayat yaşamaya değmez” ifadeleri kimlik, benlik ve kendilik kavramlarına yönelik soruşturmalara ve bugünün hümanist anlayışına ışık tutan niteliktedir. Platon metinlerde “kendini bil” mottosu kişinin kendisiyle ilgilenmesi için

²³ Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu (İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 2014), 30b.

takip etmesi gerekli görülen merkezi bir asketik pratik olarak kabul görmektedir.²⁴ Bu haliyle Sokrates'in "kendini bil!" sözü insanın öncelikle kendisinin ne olduğunu bilmeye yönelik bir çağrı, bir benlik sorgulaması ve benlik bilgisinin önemine işaret eder. Onun bu sözünden yola çıkarak öteki ile karşılaşmadan önce insanın kendi kendisine sadık kalması ve kendi kendisiyle uyumlu olması gerektiği düşüncesi felsefi sisteminin de kilit taşı niteliğindedir. Kendi kendisiyle ahenk kuramayan ve uzlaşamayan bir insan ne aklını tam olarak kullanabilir ne de mutlu olur. Çünkü mutluluğun koşulu ve teminatı hazların peşinden koşmak değil erdemli olmaktır. Erdemli olmak ise kişinin her şeyden evvel kendi olmayı başarabilmesinden sonraki adımdır. Kendini bilmek, kendini gerçekleştirmenin bir ön koşuludur.

Öyle ki Sokrates, "Kendini bil!" ve "Sorgulanmamış hayat yaşamaya değmez" diyerek hem insan felsefesi çerçevesinde hem de insanın kendini tanıması ve gerçekleştirmesi bağlamında ele alınması gereken kaygıları dile getirmiştir. Bu düşüncenin izinde, kimlik ve benlik arayışı derinleşmiş; kendini gerçekleştirme, bu sürecin olgunlaşmış ve sonuçlanmış hâli olarak değerlendirilmiştir. Platon'un *Sokrates'in Savunması* adlı eserinde, kendini bilen kişinin bilge olacağı ve tüm bilgi eylemlerinin temelini kendini tanımak olduğu iddiası dikkat çekicidir. Platon burada, Sokrates'in sofistler gibi bilgiç olmadığını; tersine, bilmediğini bilmenin bilgeliğin kendisi olduğunu ifade eder. Bu durum, "kendini bil" ilkesinin Sokrates felsefesindeki belirleyici yerini teyit eder.

Sokrates'in bilgi, erdem ve kendilik anlayışları yalnızca bireyin iç dünyasına değil, aynı zamanda toplumsal ilişkiler bağlamında anlamlı bir yaşam sürmesine de rehberlik eder. Bu doğrultuda, onun düşüncesi yalnızca bir felsefi öğreti değil, aynı zamanda bir yaşam bilgeliği ve eğitim felsefesi olarak da değerlendirilebilir. Bilgelik

²⁴ Mehmet Kasım Özgen & Büşra Bilgin, "Helen-Roma Kültürü ve Erken Hıristiyan Dönemde Kendilik Kaygısı Bağlamında Asketizm (Çilecilik) Pratikleri," *Temaşa Felsefe Dergisi* 17 (Haziran 2022), 171-191, 173.

bilimi, kendini tanımanın yanı sıra başkalarını anlamayı da kapsar. Bilgelik, insanın cehaleti tanımaya da yardımcı olur çünkü o, tüm bilimlerin bilimidir. Bu durumda en akıllı insan hem ilminin hem de cehaletinin farkında olmalıdır. Kendini tanımayı öğrettiğimiz kişiye doğal olarak erdemi de öğretiriz, çünkü kendini bilmek aynı zamanda bilgeliktir. Buradan hareketle Sokrates, insanın kötülüğü tanıma yeteneğinden yoksun olduğu ve tüm kötülüklerin kökeninin insanın kendisini bilmemesinden kaynaklandığı sonucunu çıkarmıştır.

3. “Kendini Bil”den Self-Realizasyona

Felsefenin kendine özgü alanı ve konusu gereği, düşüncenin ortaya çıkışından bu yana doğa ve insana ilişkin yazılar, bu tür soruları sürekli gündeme getirmiştir. Öyle ki insan hayatında yaşanan gerilimler, felsefenin problemlerini farklılaştırarak zenginleştirir. Bu farklılıkların temelinde antropolojik bir bakış açısı yatmaktadır. Zira ister kadim ister modern felsefe olsun kendilikle ilgili soruşturmalarda “İnsan nedir” ve “Nasıl bir insan tipi yetiştirmek istiyoruz?” soruları alanın nirengi noktasını oluşturmaktadır. Öyle ki söz konusu sorunun cevabı noktasında yapılan tercih, çalışmamızın nasıl bir hüviyete sahip olacağını ortaya koyacaktır.

Bu bağlamda, Sokrates felsefesinde söz konusu sorulara dair kimi yanıtlar bulmak mümkün olsa da bu soruları sistematik biçimde ele alan filozofun Platon olduğunu söylemek daha isabetlidir. Sokrates sonrası dönemde, felsefi ilginin ahlâk ve siyasete kaydığı göz önüne alındığında, insanın kendiliğinin bu alanlarla birlikte kavrandığı anlaşılmaktadır. Nitekim ahlâkın ve siyasetin mahiyeti, insanın benliğiyle doğrudan ilişkilidir. Platon’un felsefesinde insanın kendini gerçekleştirme, ruhun bedene hâkim olması anlamına gelir. Ona göre bu süreç, idealar âleminde zaten bilinen hakikatlerin hatırlanmasıyla mümkündür. Kendini gerçekleştirme düşüncesini inşa ederken Platon, irade özgürlüğüne özellikle vurgu yapar. Özgür bir irade, beden arzu ve isteklerine teslim olmayarak ruhun dengesini korur.

Platon'a göre ruh kendini gerçekleştirmeye ulaştığında, fikirler alemiyle ilgili zaten bildiklerini hatırlar. *Phaedo* adlı diyalogunda ruhun kapalı bir yapı olmadığını; zaman ve mekânı aşan, bir nefesten daha uzun süren gerçeklik taşıyan bir güç olduğunu ifade eder.²⁵ Bununla birlikte, insan ruh ve beden birleşiminden oluşan bileşik bir varlıktır. Ruh, yeteneklerini beden aracılığıyla ancak dış dünyada görünür kılabilir. Ancak bu birleşim geçicidir; çünkü ruh ölümden sonra yaşamını sürdürürken beden ortadan kalkar. Platon, ruhu üç boyutta tanımlar: bilen taraf (akıl), isteyen taraf (arzu) ve bu ikisi arasında denge kuran irade. İrade, zihin ve beden arasında uyum ve kontrol sağlar, zihin düşüncüyü geliştirir, beden ise fiziksel nesnelere yönelir. Bu üç yapının düzenli çalışması, ruhun kendini gerçekleştirme yolundaki temel koşuludur. Ruh iyiliğe, güzelliğe ve mükemmelliğe yönelerek kendi öz hâline, yani saflığına dönebilir. Ancak ruh, bedene bağlı kalırsa ya ümidini kaybeder ya da bu dönüşü geciktirir. Dolayısıyla Platon'a göre ruhun, irade özgürlüğü aracılığıyla orijinal durumuna dönmesi ve beden isteklerine karşı direnmesi, "kendini gerçekleştirme" süreci olarak adlandırılabilir. Sokrates'in de belirttiği gibi, kimse bilinçli olarak kötülüğü seçmez.²⁶

Kendini gerçekleştirme kavramını inşa etmek için akıl, arzu ve irade fikirlerini kullanan Platon, iradenin rolüne büyük değer vermektedir. Çünkü irade, sisteminde hem dengeleyici hem de kontrol edici bir güç görevi görmektedir. Ruh, irade üzerinde yoğunlaşmış iyiye, güzele değer verdiğinde kendine ya da en saf haline dönebilir. Özetle kendini gerçekleştirme, Platon'un irade özgürlüğü felsefesine dayanan, beden isteklerini yenerek ruhun orijinal başlangıcına dönüş yolculuğunun yeniden adlandırılması olarak tanımlanabilir. Platon'un öğretilerine göre kişi, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinin ilk basamağına karşılık gelen fiziksel ihtiyaçlarını kontrol edebildiği takdirde, beden bütünlüğünden ödün vermeden kendini gerçekleştirebilir.

²⁵ Bkz. Platon, *Phaidon*, çev. Suut Kemal Yetkin (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997).

²⁶ Mehmet Önal, "Sokrates'e Göre Erdem ve Erdem Eğitimi", *Felsefe Dünyası* 44 (2006), 133-145.

Bunun sebebi, kendini gerçekleştirmenin yalnızca ruh düzleminde mümkün olmasıdır. Platon'a göre ruh saftır ve erdem, bu saflığın korunmasıyla ilgilidir.

Platon'a göre insanın kendini gerçekleştirme sürecinde toplumsal süreçler bireysel çabalardan önce gelir. Bu nedenle yapılandırılmış bir toplumu temsil eden devlet, insanın potansiyelinin gelişimi açısından hayati öneme sahiptir. Bu yüzden siyaseti her türlü bilginin köküne yerleştirir ve felsefede devlete vurgu yapar. Devlet de tıpkı insan gibi organize bir varlıktır. İnsan, özünde büyük bir insan olan devletle aynı niteliklere sahip küçük bir devlettir. Bireyler devleti yaratmazlar; Devlet bireyleri yaratır. Sonuç olarak kişi, ikamet ettiği devletin fitratına ve kişiliğine sahiptir.

Aristoteles, kişiyi ruh temelli bir anlayışla sorgulamış ve bireyin varlığının özgür olmasıyla yakından ilişkili olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre canlılık doğma, büyüme, yürüme, yeme-içme ve ölümlle ilişkilendirilir. İnsan ruhu canlı olmanın fonksiyonlarından kendini var eder: ruh insan bedeninde anlam kazanır ve kendini gerçekleştirir. Tam bu noktada insan olmak -ruhun tanımını etrafında- sahip olduğu belirli yetilere göre etkinliklerde bulunan bir canlı olmak anlamına gelir. Aristoteles'in ruhu, "canlılık potansiyeline sahip bir bedenin formu" olarak tanımlamasının nedeni de budur. Sadece bir bedene sahip olmak, insanın doğasını anlamak için yeterli değildir. Ruh, genel tanımı itibarıyla canlıya canlılık kazandıran yapıdır. Beden ve ruh ile bütünleşmiş bir varlık olan insanın tanımında belirleyici olan unsur da bu nedenle ruhudur.²⁷ Bu yaklaşımda Aristoteles'in, Platon'la benzeştiği noktalar olduğu görülür. Ancak Aristoteles, ruhu bedenin formu olarak kabul ettiği için, canlılık için ilk şart olarak ruhu görür. Ona göre ruhun üç temel niteliği vardır: varlığın taşıyıcısı olması, bir amaca yönelmesi ve ruhu bulunan bedenlerin tözsel varlığını belirlemesidir. Bu bağlamda ruhun bu nitelikleri, doğrudan canlılıkla ilişkilidir.²⁸

²⁷ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, 412a21.

²⁸ Ayhan Bıçak, *Felsefenin Kuruluşu* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017), 29.

Aristoteles, ruhu (*entelekheia*) bedeninin formu olarak tanımlayan ilk filozoftur. Onun madde–form anlayışında *madde* (*hyle*), *bilkuvvellik* yani potansiyellik; *form* ise *bilfiilik* yani aktüellik anlamına gelir. Buna göre kendini gerçekleştirme (*self-realization*), yalnızca bedensel bir süreç değil; aynı zamanda ruhun beden aracılığıyla doyuma ulaşmasıyla mümkündür.²⁹ Aristoteles’e göre bütün varlıklar formlarında mevcut olan potansiyele uygun olacak şekilde kendini gerçekleştirme eğilimindedir. Bu görüş, onun madde-form birlikteliği anlayışına dayanan doğa teorisinin temelidir. Her varlığın doğasından gelen bir ereği vardır ve bu ereğe uygun nitelikler taşır. Bu anlamda doğa, varlıkların kendilerini gerçekleştirebilmesine imkân sağlayan bir olanaklar alanıdır. Doğa, varlıkların erekselliklerini gerçekleştirdiği bir sahadır. Bu bağlamda, Ayaltı âlemdeki tüm varlıklar için geçerli olan madde–form ilişkisinden hareketle denilebilir ki, *self-realization*, maddenin formda taşıdığı amacın hayata geçirilmesidir. Bu nedenle kendini gerçekleştirme, yalnızca insana özgü değil, tüm varlıklar için geçerlidir.³⁰

Aristoteles’te *entelekheia* kavramı, varlıkların doğalarına uygun olarak gelişmelerini ifade eder. Bu süreci *energeia* ve *entelekheia* kavramlarıyla açıklar. İnsan, kendini gerçekleştirme sürecinde, kendine özgü *entelekheia*’sını yaşamı boyunca takip etmek durumundadır. Bu bağlamda Aristoteles’e göre mutluluk (*eudaimonia*), *energeia* değil; *entelekheia*’dır. Yani bireyin kendi potansiyelini taşıyarak, amacı doğrultusunda kendini gerçekleştirmesidir. Felsefesini siyaset merkezli yapılandıran Aristoteles, bu nedenle kendini gerçekleştirme kavramını da *polis* vurgusu çerçevesinde değerlendirir.

Kısacası Aristoteles, madde–form anlayışını öylesine içselleştirmiştir ki felsefesine giden tüm yollar, bir şeyin ereği gerçekleştiğinde onun doğasının da gerçekleşmiş olacağı ilkesine bağlanır. Böylece madde–form birlikteliği temelinde

²⁹ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, 412a16–19.

³⁰ Aristoteles, *Fizik*, çev: Saffet Babür (İstanbul: YKY Yayınları, 2023); bkz. Aristotle, “On the Soul”, çev. J. A. Smith, *The Complete Works of Aristotle*, ed. Jonathan Barnes (New Jersey: Princeton University Press, 1995), 641-693.

varlığın oluş süreci tamamlanmış olur. Tüm bu çerçevede Aristoteles'e göre kendini gerçekleştirme, bir varlığın kendi doğasını gerçekleştirme noktasında doğal bir gelişim sürecidir. Bu nedenle o, insanın faal hâlini, insan doğasının kendini gerçekleştirme süreci olarak görür. Bu süreçte insana hayatı gelişigüzel yaşamaması adına rehberlik edecek olan akıl olacaktır. Böylece toplumsal bir varlık olarak sosyal gerçeklik içinde kendini gerçekleştirme imkanına sahip olacaktır. Sonuç olarak, bireyin toplum içinde kendini gerçekleştirme süreci, *dunamis* (potansiyel) ve *energeia* (fiil) kavramları üzerinden, Aristotelesçi bir düşünce biçiminde temellendirilmiştir.

Kendini gerçekleştirme kavramı, Helenistik dönem bağlamında incelendiğinde “asketizm” anlayışıyla karşılık bulur. Bu dönemde birey, çeşitli zorluklarla sınanarak, asketik bir yaşam aracılığıyla kendini gerçekleştirme çabasına girer. Bu çaba, bireyin kendini tanıması ve bu tanıma süreciyle birlikte hakikate ulaşmasını hedefler.³¹ Stoa felsefesi çerçevesinde kendini gerçekleştirme kavramına baktığımızda, burada temel motivasyonun insanın doğasını koruma arzusu olduğunu görürüz. İnsan, kendini sever; varlığını sürdürmek ve korumak ister. Bu istek doğrultusunda çaba sarf eder, çünkü onun için en iyi olan da budur.

Helenistik-Roma döneminde ortaya çıkan Stoacılık ve Epikürosçuluk okulları, hayat felsefesi ve mutluluk ile ilgili çalışmalarda bulunmuş ancak felsefenin diğer içerikleriyle fazla ilgilenmemişlerdir. Bu okullarda felsefi temaları oluşturan temel kavramlar insan ve mutluluk olduğu için, bireyin kendini gerçekleştirme süreci de düşünülmesi gereken önemli bir konu hâline gelmiştir. Antik Yunan filozofları, bireyin kendi varlığını dış etkilerden bağımsız olarak, kendi iradesi ve davranış biçimleriyle inşa edebileceğini savunmuştur. Bu düşüncenin ana kaynağı da mutluluğa erişme isteğidir. Helenistik dönemde de bu yaklaşım benimsenmiş; ancak Platon ve Aristoteles'in siyaset ve devletle ilişkilendirdiği kendini gerçekleştirme kuramı, yerini

³¹ Özgen & Bilgin, “Kendilik Kaygısı Bağlamında Asketizm (Çilecilik) Pratikleri”, 171-191.

bireysel gelişime dayalı bir anlayışa bırakmıştır. Kişi devlet karşısında varlığının temellerinden yoksun olduğu için kendini gerçekleştirme çoğunlukla sabretmek ve her şeye rağmen mutluluğu sürdürmek olarak anlaşılmıştır.

Orta Çağ'a gelindiğinde ise kendini gerçekleştirmenin yegâne yolu, insana haz veren her türlü eylemden uzak durmaktan geçmektedir. Dünyaya ait her şeyin kötü ve şeytanî olarak değerlendirildiği bu anlayışta, ancak vazgeçiş yoluyla kendini gerçekleştirme mümkün görülmüştür. Bu dönemde dikkat çeken bir husus, kendini gerçekleştirmenin hedefinin bu dünyadan çok öte dünyaya yönelik olmasıdır. Orta çağ Hıristiyan etiği, esasen bu dünya ötesine yani ahirete yönelik bir anlayışı temsil etmektedir. Her ne kadar özellikle Rönesans'ın başında Hıristiyanlığın sevgi motifi, insanları kardeş bilme ve onları incitmeme şeklinde bir hümanist etki oluşturmuş ise de bu dönemin baskın felsefi karakteri Hıristiyanlığın dünya görüşünü aşamamıştır. Bu nedenle Orta Çağ'da kendini gerçekleştirme, bu dünya ile sınırlı değil; öte dünyaya yönelik bir yönelim olarak değerlendirilmiştir. Her ne kadar ahlaki özne olma çabasına hizmet etse de bu çabanın dünyadaki karşılığı sınırlı kalmıştır.

Thomas Aquinas, güzelliği tanımlarken üç temel öğeden söz eder: *integritas* (bütünlük), *proportio* (orantı) ve *claritas* (açıklık). Bu unsurlardan birinin dahi eksik olması, güzelliğin tam olarak ortaya çıkmasını engeller. Aquinas'ın bu kavramsal yapısı incelendiğinde, söz konusu koşulların hem formel hem de tözsel anlamda ikili bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Madde, bir form aracılığıyla *dynamis* (güç/potansiyel) hâlimden *energeiaya* (eylem/aktüel durum) geçer. Aristoteles'in *hyle* ve *eidos* teorisi de maddenin değişiminin dış etkilerle değil, kendi iç dinamikleriyle açıklanabileceğini savunur. Bu bağlamda, formun madde içinde kendini gerçekleştirmesi "hareket"tir. Dolayısıyla madde, form ve hareket birlikte ele alınarak evrendeki oluş (*genesis*) açıklanabilir.

John Duns Scotus (1266-1308), 13. yüzyıl felsefesinde gerçekleştirdiği çalışmalarla önemli yer tutmuştur. Akıl ve inanç ilişkisi, karar ve tercihlerin akla üstünlüğü, “varlık” kavramının soyutluğu, varlığın tek anlamlılığı (*univocitas*) ve *haecceitas* (bu'luk) kavramlarıyla sonraki filozoflar üzerinde ciddi etkiler yaratmıştır. Aristoteles ve Augustinus'un fikirlerinden beslenen Scotus, madde ve suret (form) arasındaki ilişkiyi ele alırken Aristoteles'in *hylomorfik* yaklaşımını benimsemiştir. Ona göre suret, yalnızca maddenin içinde bulunabilir. Değişim, bir hâlden başka bir hâle geçiştir ve bu süreç kendi iç işleyişine tabidir. Bu çerçevede değişim hem surette hem de maddede gerçekleşir. Scotus, Aristoteles gibi değişimi cevherî ve arızî olarak ikiye ayırır. Arızî değişimde maddenin nitelikleri değişirken, öz değişmez; örneğin taşın renginin siyah ya da beyaz olması onun taş olma özelliğini etkilemez. Ancak cevherî değişimde madde başka bir töze dönüşür. Örneğin taşın toz hâline gelmesi, artık onun taş olma niteliğini kaybettiğini gösterir. Fakat bu da tam anlamıyla bir yok oluş değil, yeni bir oluşumun başlangıcıdır.³²

Rönesans ile felsefi düşüncede ağırlık merkezi *makrokozmos* 'dan *mikrokozmos* 'a doğru kaymıştır. İnsan merkezli düşüncenin yükselmesiyle birlikte bireye dair vurgular artmış, insan kendi doğasına yönelmiştir. *Mikrokozmos* olarak kabul edilen insan, iç sesine kulak vererek kendi benliğinde var olan potansiyeli aktüel hâle getirme cesareti göstermeye başlamıştır.

On yedinci yüzyılda Descartes, felsefi düşünce yapısında bireyin özünü “düşünmek” eylemiyle, doğasını ise “birleşik varlık” olmakla tanımlar. Ona göre, insanın meydana gelmesi, ruhun bedenle bütünleşmesi sonucunda mümkündür. Bu nedenle, insanın kaynağını anlayabilmek için ruhun ispatlanması ve doğasının tanımlanması; dolayısıyla ruh ve bedenin bir bütün olduğunun ortaya konulması gerekir.

³² John Duns Scotus'un eserlerinin büyük bir bölümü Latince olarak şu kitapta toplanmıştır: Bkz. John Duns Scotus, *Opera Omnia*, The Vatican edition (Civitas Vaticana: Typis Polyglottis Vaticanis, 1950–2013).

Descartes, bu yaklaşımıyla beden, ruh ve insandan oluşan bir üçlemeyle birleşik varlık fikrini temellendirmektedir. Buradaki amaç, insanı anlamak ve açıklamak için üç ayrı töz ileri sürmek değil; düalist bir çerçevede birleşik varlık düşüncesini vurgulamaktır. Birleşik varlık, yalnızca tözlerin bir araya gelmesi değil; bu tözlerin birbirine kenetlenerek bir bütünü meydana getirmesi anlamına gelir.³³

İnsanların en uygun durumda varlıkta kalıcılık tutumu olan *conatus*, skolastik ya da ahlaki kurallardan değil, bireyin içsel düşünme arzusundan beslenen etik bir itkidir. Kişilerin varlıkta kalıcılık ısrarı ve faaliyetleri korumak, devam ettirmek ve sağlamlaştırmak gibi kişiyi harekete geçiren kavramlarla özsel anlamda birbiriyle alakalıdır. Ahlakın özünün kişinin göstermiş olduğu ısrar ve faaliyetler olduğuna inanan Spinoza'nın etik kavramı dolaylı yoldan bir çeşit "kendini gerçekleştirme" etiği kabulü görür. Diğer yandan iyi ve kötü kavramlarının *conatus* tutumunda ahlak değerleriyle değil etik bir sorun olarak ele alınmasının bireyler ve içinde bulunduğu toplumlar için önem arz etmektedir. Yaşamdaki rastlanan istenmeyen olaylar yaşamın değişmez bir etmeni olarak görülse de kişinin manevi kontrolünü sağlayarak bu olumsuzlukları kendisi adına bir kazanım olarak yaşamını devam ettirmesi bir nevi kendini gerçekleştirmektir.³⁴

Locke'un düşünce sisteminde hak iddia edebilecek tek varlık insandır Mülkiyet edinme hakkı da bu bağlamda insanın doğal haklarından biri olarak kabul edilir. Locke felsefesinde bireylerin yaşamını sürdürebilmeleri için yegâne koşul mülkiyet sahibi olmasıdır. Maddi mülkiyet, bireyin belirli varlıklar üzerinde emeğiyle kazandığı haklardır. Manevî mülkiyet ise yaşama ve özgürlük haklarıyla ilişkilidir. Akıl ve ahlaki değerlerden oluşturulmuş doğal hukukta bu haklara rastlanabilir. Locke'un oluşturduğu doğal hukuk anlayışında bu haklara yer verilir. Ona göre, toplumsal düzenin büyük bir

³³ Richard Kennington, "The Teaching of Nature in Descartes' Soul Doctrine", *The Review of Metaphysics* 25 (1972), 114.

³⁴ Sinan Kılıç, "Geleneksel ve Ahlaki Bir Yargının Ötesinde Spinoza'nın İyi-Kötü ve Nedensellik Problemlerini İrdeleyişi", *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Felsefe Dergisi* 9 (2007), 163.

bölümü mülkiyet temeli üzerine kurulur; siyasal yapılar da manevî mülkiyetin korunması ve sürdürülmesiyle devamlılık kazanır.³⁵ Bu bağlamda bireyin kendini gerçekleştirme imkânı da sahip olduğu haklar ve özellikle mülkiyet hakkıyla doğrudan ilişkilidir.

Hegel'in felsefesinde bireyin geçmişte yaşadıkları, kendini gerçekleştirmenin temelini oluşturur. İnsan, tarihsel süreçlerde meydana gelen değişimlere tanıklık ettikçe özgür irade bilincine ulaşır. Bu nedenle tarih ve akıl, Hegel'in düşünce sisteminde birbirine paralel ilerleyen iki kavramdır.³⁶ Hegel'in felsefesi "özbilinç" ve "tin" kavramlarından meydana gelmektedir. "Tin" tarihteki dönüşümü ifade ederken, "özbilinç" bireyin kendini tanımasını simgeler. Tin kavramının var olabilmesi için tarihsel bir sürecin işlemiş olması gerekir. Hegel'e göre yanlış düşünmeyi kabul etmek yerine dile getirilen düşüncelerin henüz olgunlaşmadığı ifade edilir. İnsan kendini gerçekleştirebildiğinde doğru olmayan fikirler artık ortada kalmayacaktır. Her bireyin düşüncesi bir diğerkiniyle örtüşmek zorunda değildir; fakat topluluk hâlinde bir araya geldiklerinde bir bütün oluştururlar. İşte bu noktada bireylerdeki değişimi anlamlandıran kavram "tin"dir. Tin, bireylerin kendini gerçekleştirmesini yıllar boyu bekleyen bir oluş sürecidir. Özbilinç ise Hegel'in "ben" kavramıyla örtüşür. Birey, sosyal ortamda tanınmak ve saygı görmek ister. Hegel, bireyin kendi varoluşunu anlaması ve bunu toplumsal alanda ifade etmesiyle "ben" bilincine ulaştığını belirtir.³⁷

Kendini gerçekleştirme konusunda en detaylı çalışmaları gerçekleştiren filozoflardan biri de Abraham Maslow'dur (1908-1970). Toplumun önde gelen bireyleri üzerinde yaptığı gözlemler ve klinik çalışmalar sonucunda, bireyin davranışlarını şekillendiren temel ihtiyaçları belirlemeye çalışmıştır. Bu çerçevede geliştirdiği "İhtiyaçlar Hiyerarşisi" kuramı, insan davranışını anlamaya yönelik psikolojik

³⁵ John Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, çev. F. Bakırcı (Ankara: Eksi Kitaplar, 2018), 32.

³⁶ Çetin Türkyılmaz, "Hegel'de Gerçekleşme Kavramı", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 28/1 (2011), 197-206.

³⁷ Demet Konur, "Hegel'in İnsan Anlayışı", *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü* 1/2 (2016), 117-130.

araştırmalarda sıklıkla kullanılmış ve çeşitli alanlarda (psikoloji, eğitim, yönetim, pazarlama vb.) yeniden yorumlanmıştır. Maslow kişinin güzel ve iyi duygulara manevi özüünün temelinde özlem duyduğunu ve bu duyguları kazanarak varlığındaki eksikliği gidermeye çalıştığını gözlemlemiştir. Bu yüzden de Maslow dünyaya gelen her bireyin kendini geręekleřtirme yetisine sahip olduğunu, insanın iç dünyasında ortaya çıkarılmayı bekleyen yeteneklerle kendini geręekleřtirmesi mümkün olacağını ifade etmiştir.³⁸

4. Self Realizasyondan Self Aktüalizasyona Psikolojik Seyir

Tarihin gölgesinde, geğmişin izdüşümü çerçevesinde ele alındığında, Platon ve Aristoteles ile kavramsal olarak tartışılmaya başlanan “kendini geręekleřtirme” ifadesinin, literatüre ilk kez Carl Gustav Jung (1875–1961) tarafından geğirildiği görölmektedir.³⁹ Jung, “bireyleşme” ve “kendini geręekleřtirme” kavramlarını birbirine denk anlamlarda kullanmıştır. Ona göre bireyin kendi içinde başlayıp yine kendisinde sona eren süreci kendini geręekleřtirmedir.⁴⁰ Bu itibarla söylemek gerekir ki her insanın amacı birey olarak kendini geręekleřtirmektir. Nitekim Jung’a ait diğer tanım olan bireyleşme de kişilik gelişimine faydası olan bir süreci ifade etmektedir.⁴¹ Bu amacın geręekleřebilmesi için bireyin öncelikle kendini tanınması gerekmektedir. Kişinin kendini tanınması, felsefe tarihinde sürecsel bir boyut taşırken; psikoloji ve sosyoloji alanlarında da uzun ve karmaşık bir süreci işaret etmektedir.

Bu doğrultuda, “kendini geręekleřtirme” kavramı; bireyin kendi yeteneklerini tanınması ve bu yetenekleri hayatında en verimli şekilde kullanarak kendi potansiyelini ortaya koymasına şeklinde tanımlanabilir. Bir bakıma, kendini geręekleřtirme, bireyin kendisine ilişkin imkânlar alanını ifade eder. Böylece, bu alan içerisindeki kendine uygun yönleri belirleyip bunları ortaya koyan bireyler, kendini geręekleřtirme

³⁸ A.H. Maslow, *İnsan Olmanın Psikolojisi*, çev. O. Gündüz (İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık, 2001), 26-31.

³⁹ Abdulkerim Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din Logoterapik Bir Araştırma* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2018), 52.

⁴⁰ Ali Ayten, *Psikoloji ve Din Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 77.

⁴¹ Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din Logoterapik Bir Araştırma*, 52.

bağlamında bir tür doyuma ulaşmaktadır. Nitekim Jung, kendini gerçekleştirmeyi kısa süreli bir doyum ya da bir anlık bütünlük hissi olarak ele almıştır. Burada bütün olma hali, kişinin sadece sahip olunması istenen yönlerinin değil bununla beraber zıt yönlerinin de harmonisinin bir sonucu olacaktır. Birey olma sürecinde kişi, gerçekleştirmek istediği hedefin öznesini tanımalı ve bu özneyi keşfetmelidir. Öznenin kendini keşfetme isteği ve azmi, kendini gerçekleştirmesi adına süreci başlatacak ilk basamak olarak telakki edilebilir. Bu haliyle kavrama yönelik tarihsel gelişimine göz atmak adına akademik psikolojinin de tarihsel süreci incelenmelidir.

Akademik psikolojinin tarihsel gelişimi dikkate alındığında, Batı psikolojisinde “kendini gerçekleştirme” kavramının anlam seyrinin 1950’li yıllara kadar iki ana düşünce akımı üzerinden şekillendiği söylenebilir. Bu iki akım, “Davranışçılık” ve “Psikanaliz”dir. Davranışçılık, insanın dışarıdan gözlemlenebilen davranış, tutum ve tepkileriyle ilgilenirken; bireyin iç dünyasına dair süreçleri göz ardı etmiştir. Diğer taraftan, Sigmund Freud’un kurucusu olduğu psikanaliz, bireyin kontrolü dışında işleyen güdeleri ve duyguları çerçevesinde gelişmiş bir yaklaşımdır.

İki ana akımdan biri olan davranışçı psikologlar, insandaki güdüler vasıtasıyla oluşabilecek olumsuzlukların davranışlar sayesinde kontrole alınabilmesiyle ilgilenir. Örneğin, acıkan bir bireyde, vücut metabolik olarak bazı tepkiler gösterir ve birey bu olumsuzluğu gidermek adına yemek yeme ihtiyacı hisseder. Yemek tüketmesi bu metabolik tepkileri azaltacağı veya ortadan kaldıracığı için her oluşan benzer metabolik tepkide bu davranışı yeniden gerçekleştirme gereksinimi duyar. Bu tekrarlar sonucunda, söz konusu davranış alışılmış ve öğrenilmiş bir hâle gelir. Davranışçılar, uygun çevresel koşulların sağlanması durumunda, bireylerin davranışlarında da değişikliklerin meydana gelebileceğini ileri sürmüşlerdir.

Sigmund Freud’un temellerini attığı psikanaliz kuramı ise bireyi; çocukluk deneyimleri, kontrol dışı güdülerin çatışması ve cinsellik bağlamında ele alır. Bu

kurama göre insanlar, yıkıcı, yok edici ve cinsel güdülerini kontrol edilmesi gereken varlıklardır. Bu yönüyle psikanaliz pek çok eleştiriye de maruz kalmıştır. Psikanalizin, yalnızca duygusal sorunları olan bireyler üzerinden genellemeler yaparak insan doğasına dair sonuçlara ulaşması, eleştirilerin başlıca nedenlerinden biridir. Bunun yanı sıra bu yaklaşım, yorumlarında kültürel farklılıkları göz ardı etmiş olması bakımından da eleştirilmiştir.⁴²

İlk dönemlerinde Freud'un etkisinde kalan Jung, ilerleyen yıllarda psikanaliz kuramının temelleri üzerine "analitik psikoloji" ekolünü kurarak bağımsız düşüncelerini üretmiştir.⁴³ Bu haliyle ilk defa Jung'un yazıları içerisinde rastlanılmış olan kendini gerçekleştirme kavramı, kişiliğin bilinç ve bilinçdışını bir araya getirme girişimi olarak ifade edilmektedir. Kişileşmeyle bireyin uyumlu ve dengeli bir benlik geliştirmesi amaç olarak belirlenmektedir.⁴⁴ Jung, kişiselleşmenin amacını, kendiliğin kendini gerçekleştirme şeklinde belirtmiştir. Bu süreç, tüm insanlarda doğuştan bulunan bir yeti olarak tanımlanmakta ve genellikle orta yaşlara doğru tamamlanmaktadır. Bu süreçle birlikte birey, sahip olduğu yetenek ve becerileri ortaya koymakta, yalnızca birey olmakla kalmayıp toplumun da etkin bir parçası hâline gelerek ulaştığı bu bütünlük sayesinde dünya ile temas kurmaktadır.⁴⁵

Kendini gerçekleştirme düşüncesi üzerine çalışan bir diğer önemli isim Alfred Adler'dir (1870-1937). Adler, *üstünlük gayreti* fikrini öne sürerek, bu kavramı insanın temel motivasyon kaynağı olarak nitelendirmiştir. Ona göre insanın varlık nedeni, aşağılık duygusundan daha üstün bir konuma yükselme çabasıdır. Bu çaba, "üstünlük gayreti" olarak adlandırılır.⁴⁶ Öyle ki üstünlük gayreti Adler'e göre insan motivasyon

⁴² Engin Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995), 114.

⁴³ Sevgi Kavut, "Carl Gustav Jung: Kavramları, Kuramları ve Düşünce Yapısı Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/2 (2020 Kış), 681-695.

⁴⁴ Yıldız Kuzgun, "Kendini Gerçekleştirme", *Araştırma Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi* 10 (1972), 162-172.

⁴⁵ Engin Geçtan, *Psikoanaliz ve Sonrası* (Ankara: Maya Yayın, 1984), 118.

⁴⁶ Alfred Adler, *İnsan Psikolojisi*, çev. A. Özüpek (İstanbul: Yason Yayınları, 2020), 88.

düzeyinin temel ve tek güdüsü olarak nitelendirilmektedir.⁴⁷ İnsan, çocukluk döneminde yetişkinlerle birlikte yaşamını sürdüren çaresiz bir varlık olarak görülür; bu da onun yaşamına doğal bir çaresizlikle başlamasına neden olur. Ancak dört-beş yaşlarında ortaya çıkan yaratıcı güç, bireyin daha yüksek hedeflere yönelmesini sağlar.⁴⁸ Üstünlük gayreti, kişinin yaşadığı eksiklik duygusuna karşı geliştirdiği bir tepkidir. Bu duygu doğaldır, doğuştandır ve yaşam boyunca bireyin gelişimi için kaçınılmaz bir itici güçtür.⁴⁹ Üstünlük arzusu yalnızca bireysel değil, aynı zamanda toplumsaldır. Çünkü birey sadece kendini değil, içinde yaşadığı toplumu da daha iyi hâle getirmeye çalışır.

Buraya kadar ele aldığımız *self-realizasyon* kavramına ilişkin yaklaşımlar, Kurt Goldstein (1878-1965) ile birlikte *self-aktüalizasyon* (self-actualization) kavramına evrilmiştir. Goldstein, kendini gerçekleştirme kavramını ilk kez “self-aktüalizasyon” olarak adlandırmış ve bu kavramı bireyin doğasında bulunan yaratıcı eğilimin aktif hâle gelmesi şeklinde tanımlamıştır.⁵⁰ Ona göre kendini gerçekleştirmek canlının örgütlenmesi anlamına gelmektedir ve diğer tüm güdüler, başarı, kuvvet, cinsiyet ve açıklık, kendini gerçekleştirme güdüsünün farklı görünümleri olarak nitelendirilmektedir.⁵¹ Söz konusu güdülerin tatmin edilmesinin altında kendini gerçekleştirme isteği yatmaktadır.⁵²

Bu çerçevede, doğrudan “kendini gerçekleştirme” kavramını kullanmamış olsa da Otto Rank’ın (1884-1939) düşüncelerine yer vermek metne derinlik kazandıracaktır. Rank’a göre bireyde, geçmişle bağını kopararak bağımsız olma yönünde doğal bir eğilim bulunmaktadır.⁵³ İnsan, isteme yetisine sahip bir varlık olarak tanımlanır ve bu

⁴⁷ Banı Yazgan İnanç & Eşef Ercüment Yerlikaya, *Kişilik Kuramları* (Ankara: Pegem Yayıncılık, 2023), 58-61.

⁴⁸ Ayten, “Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık İlişkisi”, 15-24.

⁴⁹ Geçtan, *Psikoanaliz ve Sonrası*, 118.

⁵⁰ Kuzgun, “Kendini Gerçekleştirme”, 162-172.

⁵¹ Kuzgun, “Kendini Gerçekleştirme”, 162-172.

⁵² Ayten, “Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık İlişkisi”, 15-24.

⁵³ Kuzgun, “Kendini Gerçekleştirme”, 162-172.

irade hem bireyin kendini hem de çevresini şekillendiren yaratıcı ve pozitif bir güçtür.⁵⁴ Rank kişileri artist (yaratıcı), ortalama ve nörotik olacak şekilde üç grup altında ele almıştır ve yalnızca artist olan kişilerin yaratıcı idareye sahip olduklarını ifade etmiştir.⁵⁵ Yaratıcı birey, diğerlerinden farklı olarak öz-bilinç geliştirir, kendi içsel oluşumunu kabul eder ve başkalarına uymak yerine onları kendi kişiliğine uyarlar. Bu birey, bütün zorluklara rağmen kendi gerçekliğini inşa eder ve bu sayede bağımsızlığa ulaşır.⁵⁶

Kavramın kronolojik gelişimini sürdürdüğümüzde karşımıza çıkan bir diğer önemli isim ise Erich Fromm'dur (1900-1980). Fromm, bireyin toplumsal ihtiyaç ve gereksinimlerinin, biyolojik ihtiyaçlardan daha öncelikli olduğunu savunur.⁵⁷ Ona göre insan sosyal bir varlıktır ve insanlığın temeli, ilişki kurma yetisine dayanır. Bireyler, diğer insanlarla üç temel yolla ilişki kurar: sevgi, güç ve teslimiyet. Fromm'a göre bu üçü içinde en güçlü güdü sevgidir. Sağlıklı bir bireysel gelişim ve etkileşim, yalnızca olgun ve gerçek sevginin gelişmesiyle mümkündür.⁵⁸ Sevmek; bireyin kendini yenilemesi, canlandırması ve aynı zamanda sevdiği kişinin yaşam enerjisini artırması anlamına gelir.⁵⁹ Kişisel gelişim, sevgi yoluyla ve başkalarıyla kurulan ilişkilerle, dayanışma içinde gerçekleşir. Bunun yanı sıra Fromm, bireyin mevcut niteliklerini geliştirmesi ve değerlendirmesi sürecini “*olmak*” kavramıyla açıklamaktadır. Olmak ona göre kendini yenilemek, geliştirmek, akmak, sevmek, benliğin dar sınırlarını aşarak diğer insanlara yönelmek, onlarla iş birliğine girmek ve vermek anlamlarına gelmektedir.⁶⁰ Kendini gerçekleştirmek olgusu kullanılsa bile olmak terimi de

⁵⁴ Otto Rank, *Hakikat ve Gerçeklik*, çev. Ş. Etik (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018), 38.

⁵⁵ Rank, *Hakikat ve Gerçeklik*, 38.

⁵⁶ Rank, *Hakikat ve Gerçeklik*, 38.

⁵⁷ Kuzgun, “Kendini Gerçekleştirme”, 162-172.

⁵⁸ İnanç & Yerlikaya, *Kişilik Kuramları*, 58-61

⁵⁹ Erich Fromm, *Sahip Olmak Ya Da Olmak* (Ankara: Say Yayınları, 2017), 74.

⁶⁰ Fromm, *Sahip Olmak Ya Da Olmak*, 74.

bireyin mevcut güç ve yeteneklerini üretici bir şekilde aktif kullanması anlamına gelmektedir.⁶¹

Rank ve Fromm gibi kendiliğin gerçekleşmesinde eğilim vurgusu yapan Carl Rogers (1902-1987), bireylerin yalnızca bir tane pozitif güç ile motive edildiğini belirtmiş ve bu gücü “gerçekleştirme eğilimi” (actualizing tendency) olarak isimlendirmiştir. Bu güç, doğuştan var olan, bireyin kendi potansiyeli doğrultusunda gelişen; bireyin gelişimini sürdürdüğü, üretkenleştiği ve zenginleştiği aktif bir süreçtir.⁶² Bahsedilen sürecin sonunda insan daha özerk ve sosyal bir varlık haline gelir.⁶³ Psikolojik sağlığın en üst düzeyi olarak tanımlanan kendini gerçekleştirme, yalnızca bireyin çocukluk döneminde koşulsuz sevgiye maruz kalması ve gelişiminin engellenmemesi durumunda ortaya çıkabilir.⁶⁴

İhtiyaçlar hiyerarşisinde zirvede yer alan kendini gerçekleştirme kavramına, *kendini aşma* (self-transcendence) kavramını ekleyen Viktor Frankl’a (1905-1997) göre insan yaşamındaki temel güdü anlam arayışıdır. Buna göre kişinin hayatında bir anlam bulması, hayatına anlam kazandırması, kişinin kendini aşmasındaki başarısına bağlıdır.⁶⁵ Frankl, kendini gerçekleştirmeyle kendini aşma kavramlarını daha uç noktalara taşımıştır. Kendini aşma, bireyin kendi haricinde bir inanca, amaca ya da kişiye yönelmesi, kendini buna adanması manasına gelmektedir. Kendini aşmayla insan, varlığının gizli taraflarını keşfederek onları geliştirmektedir.⁶⁶ Frankl, bu kavramla kendini gerçekleştirme kavramının uç noktasını aşkınlık veya kutsal olarak belirlemiştir.⁶⁷

⁶¹ Fromm, *Sahip Olmak Ya Da Olmak*, 74.

⁶² İnanç & Yerlikaya, *Kişilik Kuramları*, 52.

⁶³ Kuzgun, “Kendini Gerçekleştirme”, 162-172.

⁶⁴ Ayten, “Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık İlişkisi”, 15-24.

⁶⁵ V. E. Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, çev. S. Budak (İstanbul: Okuyan Us, 2009), 32-37.

⁶⁶ Behlül Tokur, “Gaye-Anlam Bağlamında Kendini Gerçekleştirmek”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2013), 149-162.

⁶⁷ Ayten, “Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık İlişkisi”, 15-24.

Bu bölümde kendini gerçekleştirme kavramının tarihsel seyrine dair yapılan incelemeler, insanın içinde var olan potansiyellerin ortaya çıkmayı beklediği düşüncesinin oldukça eski dönemlere dayandığını göstermektedir. Bu duruma dair en önemli kanıtlardan biri, M.Ö. 4. yüzyılda yaşamış olan Aristoteles'in *entelekheia* (ἐντελέχεια) kavramında görülmektedir. Aristoteles'e göre entelekheia kavramı bir tam olma durumu olarak kendini gerçekleştirme durumunu vurgulamaktadır. Ona göre entelekheia insan ruhunun kendi potansiyelini gerçekleştirme adına bir içeriğe kapı aralar.⁶⁸ Entelekheia, amacını içinde barındıran ve edimselliğe (*energeia*) yönelik bir yapıyı tanımlar. Öyle ki tüm nesnelerin ve varlıkların uygun sonunun veya amacının kendi varlığını gerçekleştirmeye başlayacak olduğunu ileri süren Aristoteles'in bahsedilen düşüncesi, içerik açısından kendini gerçekleştirme olgusunun ilk hali şeklinde kabul görülmektedir.⁶⁹

Öte yandan Batı psikolojisinde 1950'li yıllara dek kavrama farklı bir boyut kazandıracak iki önemli akım meydana gelmiştir. Bunlar *psikanaliz* ve *davranışçılıktır*. Amerikalı Psikolog John B. Watson (1878-1958) ve Rus Fizyolog Ivan Pavlov (1849-1936) gibi araştırmacı bireyler tarafınca temelleri atılmış olan davranışçılık, bireyi yalnızca gözlemlenebilir davranışları ile ilgilenmekte olan, bireyin ne düşündüğü ve hissettiğiyle ilgilenmeyen bir teori özelliğine sahiptir. Sigmund Freud tarafınca temelleri atılmış olan psikanaliz ise bireyin daha çok bilinçdışı bazı dürtü ve duyguların etkisinde bir hayat süren bir cisim şeklinde değerlendirmektedir.⁷⁰

Davranışçı psikologlara göre bireyin davranış ve tutumlarındaki temel amaç dürtülerin oluşturduğu gerilimi hafifletmektir. Örnek olarak susuzluk, organizma içerisinde belirli bir gerilimi ortaya çıkarmaktadır ve insan hissettiği gerilimi hafifletebilmek adına belirli davranış ve tutumlarda bulunmaya yönelebilmektedir. Su

⁶⁸ Murat Yıldız, "İpek Böceklerinde Kendini Gerçekleştirme Kavramına İlişkin Bazı İpuçları", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2004), 138.

⁶⁹ Yıldız, "İpek Böceklerinde Kendini Gerçekleştirme", 137- 152.

⁷⁰ Yıldız, "İpek Böceklerinde Kendini Gerçekleştirme", 137- 152.

içmesi, söz konusu gerilimi hafifletmede başarılı olacağından dolayı birey, tüm benzer gerilim durumlarında bu davranışa yeniden yönelmektedir. Davranışçılık, bireyin her türlü davranışına öğrenme ilkeleri ile açıklık getirmeye çalışmaktadır. Bunun yanı sıra davranışçılar, uygun çevre şartları sağlandığı zaman kişide istenen davranış farklılıklarının oluşturulabilecek olduğunu savunmaktadır.⁷¹

Bu bölümün temel amacı, *kendini gerçekleştirme* kavramının *self-aktüalizasyon* kavramına dönüşümünün nasıl gerçekleştiğini ortaya koymak ve bu dönüşümü hem felsefi hem psikolojik fenomenler ve gerilimler çerçevesinde günümüz açısından temellendirmek idi. Kadim dönemde “kendine yeterlilik” düşüncesiyle, parçaların bütünlüğü içinde anlaşılan bir “mevcudiyet metafiziği” bağlamında ele alınan bu kavrayış, modern dönemde “özne metafiziği” aracılığıyla bireyin kendi içinde ve kültür bağlamında kendini gerçekleştirme etkinliğine dönüşmüştür.

Çalışmanın ikinci bölümünde, bu teorik temel üzerinde Karl Marx’ın bu kavramı nasıl değerlendirdiği ele alınacak; onun *kendini gerçekleştirme* anlayışı detaylandırılacaktır. Marx’ın bu konudaki yaklaşımını çözümleyebilmek için yalnızca onun ve çağdaşlarının görüşlerine değil, Antik Yunan’dan itibaren *kendilik* anlayışına bakmak gerekmektedir. Zira kendilik veya kendini gerçekleştirme kavramı, bir zamanlar bir kuram değilse bile çoğu zaman kabul gören bir kavrayışı resmetmekteydi. Sonuç olarak bu dönemden itibaren kavramın, kendilik pratikleri üzerinden sorunsallaştırıldığı görülmektedir. Geline nokta self-realizm ve self-aktüalizm nispetinde kendini gerçekleştirme kavramını, metafiziksel idrakten öznel idrake, yani bireyin özneye dönüşümü olarak tanımlamak mümkündür.

⁷¹ Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, 114.

II. BÖLÜM

MARX'IN DÜŞÜNÇESİNDE KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME

1. Marx'ın Felsefi Arka Planı

Karl Heinrich Marx'ın (1818-1883) felsefesi, yaşadığı dönemde Fransız Devrimi'nin yarattığı iyimserliğin ortadan kalktığı, sadece uluslararası karmaşaların değil toplumsal karmaşaların da kendisini hissettirdiği bir dönem içinde oluşmuştur. Marx Avrupa'nın düşünsel bir arayış içinde olduğu bu dönemde üç büyük akımının, yani (1) Alman klasik felsefesi, (2) İngiliz klasik politik ekonomisi, (3) Fransız Sosyalizminin tamamlayıcısı ve devam ettiricisi olarak özgün bir sistem inşa etmiştir. Marx felsefesini Hegel'in düşüncelerindeki (1) Tek bir gerçekliğin var olduğu ve bu gerçekliğin dünyadaki akılsallığın tezahürü olarak kolaylıkla keşfedilebileceği, (2) Tarihin, gerçekliğin daha aşağı formlarından daha yüksek formlarına doğru ilerleyen bir gelişme süreci olduğu, (3) Belirli bir zaman ve yerde bulunan insanların düşünceleriyle davranışlarının o çağın ruhunun etkisi veya faaliyetiyle açıklanabileceği fikirleri üzerine kurar. Ancak Marx'ın Hegel'e olan ilgisi, Feuerbach'ın *Hegelci Felsefe Üzerine Bir Tez* adlı eseriyle sarsılır. Hegel'in diyalektiğine ve tek bir gerçekliğe olan inancını kaybeder, gerçekliğin manevi değil maddi olduğunu düşünmeye başlar. 1845 yılında *Feuerbach Üzerine Tezler* adlı eserin sonucunda ise felsefi materyalizmini ilan eder.⁷²

Marx'ın kendi öğretisi kapitalizme dair sosyolojik bir analizle başlar ve kapitalizmin yıkılacağı, yerini ücretin, paranın, sınıfsal ayırımların olmadığı bir topluma bırakacağı bir öndeyi ya da kehanetle biter. Ona göre bir toplumsal sistemi “üretim güçleri”, “üretim ilişkileri”, “toplumsal kurumlar” ve “ideolojiler” meydana getirir. İlk iki unsur “hayatın maddi koşulları”nı yani altyapıyı, son ikisi ise üstyapıyı meydana getirir. Dolayısıyla bir toplumu anlamak, o toplumun altyapı ve üstyapı ilişkilerini

⁷² Tüerer, “Marks”, *Felsefe Tarihi*, 482.

çözümlemeyi gerektirir.⁷³ Marx bu düşünceleriyle soyut ya da muğlak bir insan kavramını değil, sınıf mücadelesine dayanan gerçek bir hümanizmi savunur. Başka bir ifadeyle Marx'ın toplumsal formasyonu; üretici güçler, üretim ilişkileri, üstyapı ve benzeri bir dizi yeni kavrama dayanan bir tarih ve siyaset teorisiyle ilerler. Bu yeni kavramlar sayesinde Marx, teorik ya da felsefi hümanizmin tüm ideolojik ön kabullerinden ayrılır. Marx'ta Hegelci olmayan bir tarih, Hegelci olmayan bir toplumsal yapı ve Hegelci olmayan bir diyalektik anlayışı kurulmuştur. Bu durum, Marx'ın Hegelci diyalektiği tersine çevirdiğini, onun gizemci kabuğunu soyup rasyonel çekirdeğini ortaya çıkardığını gösterir. Nitekim Marx, çok boyutlu kuramının hiçbir boyutunun ayrı tutulmasına izin vermeyerek din, felsefe, hukuk, etik ve hatta estetik gibi politikanın da insanın mal mülk edinme yolundaki çok eskilerden beri süregelen savaşımının bir görüntüsünden başka bir şey olmadığını belirtir.

Marx doğayı ve doğaya ait her şeyin yaşam alanı olarak dünyanın bütünü, çalışma faaliyetinin gerçekleştiği alan olarak kavrar ve dünyayı buna göre tanımlar. Ona göre dünya, hem emeğin araç ve maddesini, hem de yerini, komünün temelini sağlayan büyük çalışma yerini temsil eder. Tam bu noktada pek çok yorumcu Marx'ın, her şeyi ekonomik terimlere indirmeye çalışmadığını, bunu hiç denemediğini düşünme noktasına kadar gelmişlerdir. O daha çok, sosyal varlığın bütünlüğü içinde, ekonomik olan ve olmayan etkenlerin karşılıklı bağlarını açıklamaya çalışmıştır.

Marx'ın tarih ve toplumun gelişimini çeşitli yasalara dayandıran bu yöntemi, diyalektik ve tarihsel maddecilik olarak kabul edilir. Burada diyalektik, esas olarak Marx'ın kuramının felsefi ve yöntemsel iskeletinin kurucu unsurlarından biri sayılan ve Hegel'den ödünç alınan bir kavram olarak tezahür eder. Hatta Marx, Hegel'deki diyalektiği gerçek ayakları üzerine oturttuğunu düşünür. Louis Althusser (1918-1990), kapitalist toplumun çelişkili ya da uyumsuz niteliğinin bu yorumunu; **açıkçası** teorik

⁷³ Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Say Yayınları, 2009), 861.

pratiğin bu gerçekliğini, yani bilgi üretim sürecinin süreksizliğinde farklı “Genellikler (I, II, III)”⁷⁴ arasında devreye giren ya da ortaya çıkan niteliksel süreksizliği Hegel’in inkâr ettiğini; daha doğrusu bunu düşünmediğini ve düşünmesi gerektiğinde de onu, kendisi için önemli ama baştan başa ideolojik bir başka gerçekliğin görüngüsü haline getirdiğini belirtir. Hegel, soyuttan somuta geçiş sürecini, kavramın kendi iç gelişimiyle açıklarken; teorik pratiğin temel süreksizliklerini ihmal eder. Gerçekteyse, bu tür süreksizlikler, bilgi üretiminin asli unsurlarıdır.⁷⁵ Marx ise tarihin, aklın akıldışılığı içinde hakiki insanın, yabancılaşmış insan aracılığıyla kendini gerçekleştirme süreci olduğunu savunur. İnsan, emeğinin yabancılaşmış ürünleri (metalar, devlet, din vb.) aracılığıyla kendi özünü farkında olmadan ortaya koyar. Bu çerçevede tarihin sonunda, “insan-dışı” bir nesne haline gelen öz, özne tarafından yeniden sahiplenilmek zorundadır.⁷⁶

Marx bu noktada “siyasi kurtuluş” ile “insanın kurtuluşu” arasındaki ayrımı izah ederek Fransız Devrimi’nin radikal fikirlerini de aşan bir sivil toplum içinde insanın kendisine yabancılaşmasını ortadan kaldıran insanın kurtuluşunu ilan eder. Marx’a göre siyasal iktisat, “işçinin fakirleştikçe daha çok zenginlik ürettiğini, üretiminin nicelik ve güç olarak daha çok arttığını, nesnelere dünyasının değerlendirilmesinin insan dünyasının devalüasyonu ile doğru orantılı olduğunu, emeğin sadece meta üretmediğini, kendisini ve emekçiyi de bir meta olarak ürettiğini” gösterir.⁷⁷

Marx’a göre insanın yaşamsal etkinliği, bireylerin bedensel yapıları, ihtiyaçları ve dünyayla kurdukları ilişkiler temelinde belirlenir. İnsanı insan yapan esas şey, üretim güçleridir. Zira üretim, insanın doğa ile ve kendi dışındaki varlık alanıyla kurduğu ilişkiye işaret eder. Bu ilişkinin mahiyeti ise üretim araçlarına bağlı olarak zamanla

⁷⁴ Althusser, teorilerin yeni bir kavram ve varsayımlar bütünü olduğunu ve bunlara ikinci düzeyden *Genellikler* adını vermektedir.

⁷⁵ Louis Althusser, *Marks İçin*, çev. Işık Ergüder (İstanbul: İthaki yayınları, 2015), 231.

⁷⁶ Althusser, *Marks İçin*, 275.

⁷⁷ Jonathan Sperber, *Karl Marks 19. Yüzyılda Yaşanmış Bir Hayat*, çev. Gül Durna (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 142.

değişir ve gelişir. Ancak insanın tarih yapabilmesi için bundan öteye geçmesi gerekir.

Marx bu düşüncesini 1844 yılında yayımlanan *El Yazmaları*'nda şöyle dile getirir:

Emek, insanın özgül bir etkinliği, kişiliğinin belirtisi, nesnelleşmesi olmasıdır. Ekonomi politik emeği, insanla ilişkisi içinde değil ama sadece yabancılaşmış biçimi altında göz önünde tutar.⁷⁸

Yukarıdaki ifade Marx'ın kendini gerçekleştirmeyi aynı zamanda emek ile özdeşleştirdiğini; bir mülkiyet tarzı olarak emeğin insanın hayatında önemli bir yeri olduğunu vurgular. Emeğine yabancılaşan ve emeğinden soğuyan insanın kendini gerçekleştiremeyeceğini savunan Marx, insanın üreterek var olduğunu; üretimin ise emek ile sağlanabildiğini ifade eder. Emeğin var olması, insanı geliştirmekte ve gelişim sürecinde de mükemmelere ulaştırabilmektedir. Bu hususu Marx *Kapital*'de şöyle vurgular:

Emeğin nesnelleşmesi sadece üretim sürecinin maddi sonucu değil, aynı zamanda işçinin kendini üretim nesnesine verdiği bir ilişkidir. Bu bağlamda emek süreci, işçinin hem kendi ihtiyaçlarını hem de kendisini gerçekleştirme biçimidir.⁷⁹

Bu pasaj, emeğin yalnızca ekonomik bir faaliyet değil, aynı zamanda varoluşsal ve kişisel bir ifade biçimi olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle emeğin kişilikle, ideal olanla ve yabancılaşma olgusuyla olan bağı vurgulanmaktadır. Tam da bu noktada, üretim sürecinde insanların birbiriyle kurduğu dinamik ilişkiler, yani üretim ilişkileri devreye girer. Marx'a göre insanlar tabiata karşı yaşama mücadelesi verir veya doğadan faydalanmaya çalışırken bireyler olarak değil fakat gruplar ya da toplumlar olarak eylemde bulunur ve birbirlerini etkilerler. Nitekim Marx şöyle der:

İnsanın üretici emeği, onun doğaya hükmedişinin yanı sıra kendi öz varlığını inşa edişidir; emeğiyle insan kendini yaratır.⁸⁰

⁷⁸ Karl Marx, *1844 El Yazmaları: Ekonomi Politik ve Felsefe*, çev. Kenan Somer (Ankara: Sol Yayınları, 1997), 142.

⁷⁹ Karl Marx, *Kapital Cilt II*, çev. Mehmet Selik (İstanbul: Yordam Kitap, 2021), 94.

⁸⁰ Karl Marx & Friedrich Engels, *Seçme Yazışmalar II*, çev. Kenan Somer (Ankara: Sol Yayınları, 1997), 59.

Marx, aynı eserinde toplumun bireyin dışında ve ondan bağımsız, soyut bir gerçeklik olmadığını; aksine bireyin kendi etkinliğinin ve tarihsel sürecin ürünü olduğunu ifade eder.⁸¹ Bu doğrultuda toplum, bireylerin etkinliği aracılığıyla var olur. Bu eylemler tarihsel diyalektiğin itici gücünü, yani toplumsal yapının gelişmesini belirler. Üretim ilişkilerinin temelinde ise insanların mülkiyetle olan ilişkisi yatar. Mülkiyete özel bir önem atfeden, hatta bütün bir insanlık tarihini mülkiyet biçimlerine bağlı olarak ele alan Marx, tarihte beş ayrı mülkiyet tipinin mevcut olduğunu bildirir. Bunlar, temsil ettiği tarihsel şartlara bağlı olarak aşiret, köleci, feodal, kapitalist ve komünist mülkiyettir.⁸²

Marx, kapitalist toplumda burjuva ile işçi sınıfı arasındaki ilişkinin sömürü ekseninde geliştiğini belirtir. Bu noktada, emek gücünün değerinin ve fiyatının, ücret biçimi altında bir metaya dönüşmesi belirleyici hale gelir. Durumu şöyle açıklar:

Kişi olarak kendisiyle kendi emek gücü arasında daima, meta sahibi ile metası arasındaki gibi bir mülkiyet ilişkisi olmalıdır; ona, kendi malı gözüyle bakması ve öyle davranması gerekir; bunu da yalnızca, onu, her zaman, sadece geçici olarak, belirli bir süre için alıcının emrine vererek, kullanımına bırakarak, yani onu elden çıkarırken mülkiyetinden vazgeçmeyerek yapabilir.⁸³

Kapitalist düzende emeğin değerini arz ve talep dengesi belirler. Ancak bu denge, emeğin ürününün, emeğin maliyetinden daha yüksek bir bedelle satılması sonucunu doğurur. Böylece, ortaya çıkan *artı değer*, üretim araçlarına sahip olan burjuvalar tarafından alınır. Bu durum, işçinin emeğinin sömürülmesine ve emeğin yabancılaşmasına neden olur. Marx bu noktada kapitalisti, yani işçiyi sömüren insanı mazur görür; fakat işçilerin güçlü ve bilinçli bir sınıf meydana getirecek şekilde örgütlenmelerinin önemine dikkat çeker. *Kapital*'de bu düşüncesini şöyle ifade eder:

⁸¹ Marx & Engels, *Seçme Yazışmalar II*, 66.

⁸² Karl Marx, *Kapital Cilt I*, çev. Mehmet Selik (İstanbul: Yordam Kitap, 2022), 324, 603, 714, 718, 730, 753.

⁸³ Marx, *Kapital Cilt I*, 170.

Emeğin, el birliği yoluyla gelişmiş olan toplumsal üretici gücü nasıl sermayenin üretici gücü olarak kendini gösterirse, el birliğinin kendisi de kendi başına faaliyet gösteren bağımsız işçinin ve hatta küçük ustanın üretim sürecine karşıt düşen, kapitalist üretim sürecinin özgül bir biçimi olarak görünür. Fiili emek sürecinin sermayenin egemenliğine girmesiyle birlikte geçirdiği ilk değişiklik budur. Bu değişiklik kendiliğinden olur. Bu değişimin ön koşulu olan, çok sayıda ücretli emekçinin aynı emek sürecinde aynı zamanda çalıştırılması, kapitalist üretimin başlangıç noktasını oluşturur. Bu nokta, sermayenin kendisinin doğuşuyla çakışır. Bundan dolayı, bir yandan, kapitalist üretim tarzı, kendisini, emek sürecinin toplumsal bir sürece dönüşmesinin tarihsel gereği olarak ortaya koyarken, diğer yandan, emek sürecinin bu toplumsal biçimi de kendisini, emek sürecinin üretici gücünü artırarak onu daha karlı bir şekilde sömürmek için sermaye tarafından kullanılan bir yöntem olarak ortaya koyar.⁸⁴

Marx'a göre, kapitalist sistemde ortaya çıkan artı değer çelişkisi, sınıf çatışmasını doğuracak ve bu çatışma, diyalektik bir hareketle tarihi daha ileri bir evreye, yani kapitalizmin yıkılmasının ardından ortaya çıkacak sosyalizme ve nihayet işçi sınıfının egemenliğine dayalı bir düzene doğru sürükleyecektir. Başka bir açıdan rekabet koşullarının etkisiyle sömürünün giderek artması, kaybedecek şeyleri olmayan işçileri birleştirecek ve onların üretim araçlarının mülkiyetini ele geçirmelerine zemin hazırlayacaktır. Marx'ı bu noktada en çok rahatsız eden unsur, kapitalizmin esasen ahlaksız bir sistem olması ve bu sistemde işçilerin, onun "yabancılaşma" adını verdiği bir sürece maruz kalmalarıdır. *Kapital*'de bu durumu şu şekilde ifade eder:

Bu sistemde emek ürünü, onları yaratan insana yabancılaşan metalara dönüşür...

Yabancılaşmış ve yabancılaştırıcı bir etkinlik biçimine dönüşmüş emek... toplumsal işlevini de yitirir.⁸⁵

Marx insan doğasını ya da toplumsal özgürlüğü ve yabancılaşmayı insanlıktan çıkma olarak yorumlar. Toplumsal özgürlük, ürünlerin üreticileri tarafından sahiplendiği bir durum olarak ahlaken arzulanırken; yabancılaşma, bu ürünlerin üretici olmayanlar

⁸⁴ Marx, *Kapital Cilt I*, 326.

⁸⁵ Marx, *Kapital Cilt I*, 332.

tarafından özel olarak sahiplenilmesi biçiminde, ahlaken reddedilmesi gereken bir olgudur. Bu noktada felsefenin görevi, insanı kendisine yabancılaşmanın maskesinden kurtarmaktır. Marx mektuplarında kendini gerçekleştirme ile yabancılaşma ilişkisini nasıl kurduğunu şöyle ifade eder:

İnsan emeğine yabancılaştığında, kendi gerçekliğine de yabancılaşır. Emek sadece bir geçim aracı değil, insanın özünü gerçekleştirme biçimidir.⁸⁶

2. Yabancılaşma Kuramının Temelleri ve Marx Tarafından Yeniden Yorumlanması

Açıktır ki Marx'ın yabancılaşma (entfremdung) teorisi esasen Feuerbach'tan esinlenilmiştir. Bilindiği üzere Feuerbach, din eleştirisinde şu düşünce çizgisini takip etmiştir: İlk başta insanlar masumdu ve kendileriyle uyum içinde yaşamaktaydılar. Daha sonra insanlar Tanrı'nın bir suretini yaptılar, ancak bu Tanrı'nın insan eliyle yapılmış olduğunu fark etmediler. Böylelikle insanlar kendileri olarak gördükleri şey ve gerçekte kendilerinin bir dışavurumu olan ancak dışsal bir güç olarak algıladıkları şey arasında bölündüler. Bu ikilem, yabancılaşmadır. Bu yabancılaşmış durumda insanlar, Tanrı'yı bağımsız bir güç ve kendilerini de güçsüz olarak algıladılar. Artık kendi başlarına yarattıkları bir Tanrı suretine mahkûm olmuşlardır. Kendi imal ettikleri bir şey tarafından baskı altına alınmışlardır. Sonuçta bu acınası yabancılaşmanın üstesinden gelebilmek için insanlar şu bağlantının farkına varmalıdır. Dışsal bir güç olarak algıladıkları bu Tanrı, aslında bir insan ürünü, yani kendilerinin bir parçasıdır. Feuerbach'ın dini yabancılaşma teorisi, Marx'ın materyalist düşüncesinde ekonomik yabancılaşma biçimini alır. Çünkü Marx'a göre maddi etkenler, yani ekonomik yapı, ruhani olan üzerinde belirleyicidir.⁸⁷

Marx, bilindiği gibi *Kapital*'i büyük ölçüde kapitalist üretim biçiminin yarattığı sömürü mekanizmasını eleştirmek üzere yazmıştır. Marx'ın kapitalist üretim biçiminde bulunduğu kusur, sadece emek sömürüsüne yol açması değil; aynı zamanda bu üretim

⁸⁶ Karl Marx & Friedrich Engels, *Seçme Mektuplar* (1844–1895), çev. Kenan Somer (İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 1997), 230.

⁸⁷ Tüerer, "Marks", *Felsefe Tarihi*, 484-485.

biçiminin egemen olmasıyla birlikte insan emek-gücünün metalaşması, sömürünün oluşturduğu derinleşen yoksulluğun yanı sıra, çalışan, üreten bireyin yabancılaşmasıdır. Marx'a göre yabancılaşmış emek insan bilincinin sonsuz ve kaçınılmaz bir sorunu değil, aksine özgül bir ekonomik ve toplumsal düzenin sonucudur. Bu durumun insan üzerindeki etkisini şöyle açıklar:

Ekonomi politik çözümlenmesi... kendisine yabancı, onun kendi özsel yönelimini yadsımasına yol açan, sonunda işçiyi kendi insan niteliğinden yoksun bırakan bir üretim tarafından egemenlik altına alınmış insanın yabancılaşmasını somut olarak göstermekten başka bir sonuç vermez.⁸⁸

Marx'ın düşüncesinde yabancılaşma, esasen özbilincin yabancılaşmasıdır; özgürleşmeyle çelişen, ahlaki ideallerden uzaklaşma olarak görülür. Ona göre emek yabancılaşmayı yaratan ana unsurdur. Bu unsur, bazen kendini gerçekleştirme eksikliği ve bu eksikliğin bilincinden yoksun olma halinde bazen de gerçek ihtiyaçların tatmin edilmemesinde bulunur. Yabancılaşma, bireye yabancı güçler olarak görünen ve zorlayıcı bir karakter kazanan tek taraflı ihtiyaçlarla bağlantılı olduğu için Marx'ın düşüncesinde önemli bir normatif ağırlık taşır. O, *Kapital* II. Cilt'te şöyle der:

Kapitalist üretim ilişkilerinde emek, artık bireyin özsel bir etkinliği değil, yabancı bir varlık tarafından dayatılmış bir araç haline gelir. Bu durum bireyin kendi faaliyetlerine ve ürünlerine yabancılaşmasına neden olur.

Bu benzerlik, kapitalist düzende bireyin emeğine ve sonuçlarına yabancılaşmasının, onun kendini gerçekleştirme sürecini baltalayan temel bir unsur olduğunu açıkça göstermektedir.⁸⁹

Bu durum, aktif yaratıma dayalı kendini gerçekleştirme ile çelişir. Zira kendini gerçekleştirme, bireyin içsel bir zorunluluk olarak var olan doğal yaratıcı dürtüsüdür. Bu durum, kendini gerçekleştirmenin insan doğasının temel bir parçası ve dolayısıyla ahlaki olarak değerli bir hedef olduğunu ima eder. Şöyle ki, hayvanların aksine insanlar çalışmak ve yaşamak için üretmek zorundadır. Bu zorunluluk sonucu ortaya çıkan emek, insan ve doğa arasındaki ilişkide her bir tarafın karşılıklı olarak diğerini

⁸⁸ Marx, *1844 El Yazmaları*, 56.

⁸⁹ Marx, *Kapital Cilt 2*, 127.

dönüştürdüğü bir diyalektik sonucunda artı bir değer yaratır. Bu anlamda tarih, doğanın gitgide daha fazla insan emeği tarafından dönüştürüldüğü ve insanların da gitgide daha fazla kendi yarattıkları ürünler tarafından şekillendirildiği diyalektik süreci temsil eder. Bu sürecin en tehlikeli olan aşamasında, yani kapitalist toplumda doğa büyük oranda dönüştürülmüştür. İnsanlar, fabrikalar ve şehirler tarafından kuşatılmış, kapitalistler ve proletarya arasında, insanlar ve emeklerinin ürünleri arasında keskin bir çatlak baş göstermiştir:

Kapitalist toplum yapısında, bireyin gelişimi kendi doğallığından koparılmış, sistemin yeniden üretimi için biçimlendirilmiş bir hale gelir. Bu çarpıtılmış yapı, bireyin toplumsal yetilerini serbestçe kullanmasını engeller.⁹⁰

Yukarıdaki paragraf bireyin toplumsal yapı nedeniyle doğal gelişim sürecinden koparak kendi özünden uzaklaştığını, bunun da kendini gerçekleştirmeye engel teşkil ettiğini ifade etmektedir. Artık insanlar kendi ürünlerinin efendisi değildir, aksine bu ürünler insanları kendileri için çalışmaya zorlayan bağımsız bir güç olarak ortaya çıkarlar. İşçi geçinme düzeyinde ancak hayatta kalabilirken kapitalist yatırımda bulunmak ve rekabet etmek durumundadır. Açıkçası her iki grup da ekonomik sistem tarafından köleleştirilmektedir. Bu köleleştirme genel anlamda insani bir alçalmayı da doğurur; insanlar, kendi içlerindeki özgürlüğü ve yaratıcılığı fark etmelerine imkân bırakmayan dışsal güçlere teslim olmuşlardır. Bu güçlerden ilki “dönüştürülmüş” doğa, ikincisi ise diğer insanlardır. Doğa karşısında insanlar kendilerini güçsüz hissederken hemcinsleri olan insanları da “nesnelere” olarak işgücü, çalışan ya da rakip şeklinde görmeye başlarlar. Bu süreçte hem işçilerin ekonomik gücü azalır hem de kapitalist ve işçinin insani olarak alçalması devam eder. O bu durumu *Manifesto*'da şöyle açıklar:

Burjuvazi, üstünlüğü ele geçirdiği her yerde, bütün feodal, ataerkil ve romantik ilişkilere son verdi. İnsanı ‘doğal efendilerine’ bağlayan bağları acımasızca kopardı ve insan ile insan arasında, çıplak öz çıkardan, katı nakit ödemedi başka hiçbir bağ bırakmadı. Dinsel

⁹⁰ Marx, *Kapital Cilt 2*, 283.

tutkuların, şövalyece coşkunun, dar kafalı duygusallığın en ilahi vecde gelmelerini, bencil hesapların buzlu sularında boğdu. Kişisel değeri, değişim değerine indirgedi ve sayısız, yok edilemez, ayrıcalıklı özgürlüğün yerine, o tek ve insafsız özgürlüğü, ticaret özgürlüğünü koydu. Tek sözcükle, dinsel ve siyasal yanılsamalarla perdelenmiş sömürünün yerine, açık, dolaysız, utanmaz ve kaba sömürüyü koydu.⁹¹

Marx, *Manifesto*'da yukarıdaki hususları politik bir dille ifade etmesine karşın, yazdığı diğer pek çok kitapta bunu ağırlıklı felsefi bir dille ifade etmiş, yabancılaşmanın kökenini de her şeyden önce, kapitalist toplumların zenginliğinin temeli olan metada bulmuştur. Nitekim Marx, *Elyazmaları*'nda kapitalist emek sürecinin insanı insani doğasından, yani işçinin emeğinden, ürününden ve türsel varlığından uzaklaştırdığını etraflıca ele almıştır. Marx'a göre emek, potansiyel olarak insana kendini gerçekleştirme imkânı sunar; ancak kapitalist üretim düzeninde yabancılaşmış emek, insan için bir kayıp ve yıkım kaynağına dönüşmektedir. *Sürgündeki Büyük Adamlar* adlı eserinde bu durumu şu sözlerle ifade eder:

Burjuva toplumunda insan kendi emeğiyle olan bağıını yitirir; bu emek artık onun yaratımı değil, onun karşısına dikilen bir güçtür. Bu, insanın kendine yabancılaşmasıdır.⁹²

Marx'a göre bu yabancılaşma, tarihsel diyalektiğin antitezidir. Rekabetin ürettiği krizler ve değer bunalımları neticesinde işçilerin gerçekleştireceği devrim, bu süreci sona erdirir. Başka bir ifadeyle yabancılaşma devrim sayesinde ortadan kalkar. İşçiler ürettikleri makineler ve fabrikalar üzerinde hâkimiyet kurarak insanî değerlerini tekrar kazanırlar. İnsanlar ekonomi üzerinde kontrolü ele geçince kendi özlerini idrak edebilecek bir duruma kavuşurlar. Böylece insanlar yabancılaşmadan kurtulup, bilinçli, özgür ve yaratıcı hale gelirler.⁹³ Marx, *Kugelman'a Mektuplar*'da bu durumu şöyle dile getirir:

Kapitalist toplum yapısı bireyin gelişmesini bastırır; özgür bireyin oluşması ancak bu yapının ortadan kaldırılmasıyla mümkündür.⁹⁴

⁹¹ K. Marx; F. Engels, *Komünist Manifesto*, s.39–40

⁹² Karl Marx & Friedrich Engels, *Sürgündeki Büyük Adamlar*, çev. Vedat Türkali (Ankara: Sol Yayınları, 1993), 56.

⁹³ Nils Gilje & Gunnar Skirbekk, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2011), 215.

⁹⁴ Karl Marx, *Kugelman'a Mektuplar*, çev. Hakkı Gün Köz (Ankara: Sol Yayınları, 1975), 23.

Bu alıntıdan da anlaşılacağı üzere, ilk yabancılaşma, emekçinin kendi emeğinin ürününe yabancılaşması, bu ürünün kendisine dışsal, kendi karşısında bir nesne haline gelmesidir. Kapitalist üretim biçimi ve çalışma/emek-süreci birbirine içkin bir olgudur ve bu yönüyle kapitalizm sömürden ayrı tutulamaz. Bu noktadan bakılınca açıkça görülür ki işçi kendisini ne kadar harcarsa, karşısında yarattığı yabancı, nesnel dünya da o derece güçlenir, kendisi – iç dünyası- ne kadar yoksullaşırsa, kendine ait şeyler de o kadar azalır.

İkinci yabancılaşma kapitalist çalışma sürecinin, çalışmayı işçi için bizzat yabancılaştırıcı bir etkinlik kılmasıdır. Marx, emeğin ürünü yabancılaşmaysa, üretimin kendisinin etkinlik halindeki yabancılaşma olduğunu göstererek diyalektiği ters çevirir. Başka bir deyişle, ideolojinin egemenliğin sonucu değil egemenliğe içkin bir şey olması gibi, yabancılaşma da yalnızca emeğin yaratısı değildir, üretim sürecine, yani kapitalizmdeki iş etkinliğine içkin olur. Bu haliyle iş/çalışma etkinliği, emekçiye dışsaldır; insanın içinde yabancılaştığı iş, bir kendini feda ediş, bir onur kırılması haline gelir. Marx düşüncesinde trajik olan çalışma etkinliğinin artık insanın kendi yaratımını temsil eden, bu yönüyle de işçinin özsel varlığına ait bir şey olmaktan çıkarak, yaşamın devamı için zorunlu, katlanılması gereken bir etkinlik haline getirilmiş olmasıdır.

Marx düşüncesinde insanın kendi emek-ürününe ve çalışma etkinliğine yabancılaşmasının ardından, üçüncü bir yabancılaşma gelir. Diğerlerinin mantıksal sonucu olarak bu yabancılaşma, insanın doğaya ve kendi türüne yabancılaşmasıdır. İnsanın türsel varlığından kopması onun hayvanlar karşısındaki üstünlüğünü ortadan kaldırır. Artık insanın doğadaki varlığı, hayvaninkinden daha elverişli değildir. O halde insan ilk olarak nesnel dünyanın işlenmesinde, bir tür varlığı olduğunu gerçekten tanıtlamaktadır. Bu üretim onun etkin türsel hayatıdır. Bu üretim yoluyla ve bu üretim dolayısıyla doğa, insanın kendi eseri ve kendi gerçekliği olarak görünür. Dolayısıyla emeğin amacı, insanın türsel hayatının nesneleştirilmesidir: çünkü kendini yalnızca

bilinçte olduğu gibi ussal biçimde değil, aynı zamanda gerçeklikte, etkin olarak bir kere daha yaratır ve böylece kendi yarattığı bir dünyada kendini seyredebilir. Bu yüzden, insandan kendi üretiminin nesnesi koparılıp alındığında, yabancılaşmış emek insanı kendi türsel hayatından, kendi gerçek türsel nesnelliğinden koparıp almış olur.

Marx düşüncesinde yabancılaşmanın bu üç düzeyi, yani insanın emeğinden, üründen ve üretim sürecinden yabancılaşması, onda yabancılaşmanın birinci ya da en önemli boyutunu oluşturur. Bu manevî yabancılaşma, yani bireylerin kendilerini hiçbir şekilde olumlayamaması, doğrulayamaması ve fiilen gerçekleştirememesi durumu .hakikî bir hayatın, dolu dolu bir yaşamın bütün içeriği boşaltır; böylece insanlar kendilerinin de boş ve değersiz olduğu hissine kapılırlar. Sonuç artık bağlanamam, yani herhangi bir yere, bir cemaate, bireyleri birbirlerine bağlayan bir topluluğa ait olmamanın yarattığı boşluktur. Yine bu sonuç artık, pazarın tahakkümü altına girme, kendi istek ve arzularını hayata geçirme imkânı bulamama ve hayatının ipini eline alamama, yani pozitif bir özgürlükten yoksun olma anlamında güçsüzlüktür. Sonuç, üçüncü olarak bütün insanî eylemlerin salt ticarî ve sınaî faaliyetlere indirgenmesi anlamında ahlaki normsuzluktur.⁹⁵

Açıktır ki Marx'a göre kapitalist üretim biçiminin ve bunun çalışan sınıflar üzerinde yarattığı sömürü ve yabancılaşmanın egemen olduğu bir dünyanın değiştirilmesi, salt koşulların iyileştirilmesi, ücretlerin artırılması yoluyla mümkün olamazdı. Nitekim Marx'ın diyalektik materyalizminin ayırt edici yönü, bireylerin kendilerine egemen olacak şekilde gelişmelerine imkân tanıyacak toplumsal koşulların oluşturulmasına verdiği önemdir. Bu yüzden Marx, üretimde insanın kendisini özgürce ifade edebildiği, sömürülmediği, eşitlik ve adaletin hüküm sürdüğü yeni bir toplum modelinden bahseder. Bu özgürlük, yalnızca ruhsal veya manevi değil, aynı zamanda maddi bir özgürlüktür. Marx'a göre tarihsel ilerleme, esas olarak, insanların beslenme,

⁹⁵ S. Gordon, *The History and Philosophy of Social Science*, London, Routledge, 1991, 333.

barınma, sağlık, eğitim ve kültürel edinim gibi temel ihtiyaçlarını karşılayabildiği ölçüde mümkündür.⁹⁶

2. Emek, Kendini Gerçekleştirme ve Özgürlük Problemi

Marx'ın düşüncesinde tarih ancak insanın özü aracılığıyla kavranabilir; bu öz, özgürlük ve akıldır. Yerçekiminin cisimlerin özü olması gibi özgürlük de insanın özüdür. İnsan, özgürlüğe adanmıştır, özgürlük onun varlığıdır. İnsan, özgürlüğü ister reddetsin isterse de inkâr etsin, sonsuza dek özgürlüğün içinde kalır.⁹⁷ Althusser bu düşünceyi şu şekilde tamamlar:

... bu özgürlük tinin somut ve daha üst düzeydeki varoluşuyla endekslenmiştir: örneğin devletle. Her birey kendi çağının tininin, kendi devletinin varoluşu ölçüğünde, onları yansıtabildiği oranda özgürdür, zira ancak böylelikle "kendisinde kalabilir."⁹⁸

Ne var ki, bu özgürlük kendiliğinden ve doğrudan verilen bir hak değildir. Özgürlük, doğal veya dolaysız bir hakikatten ziyade, tarihsel mücadele ile kazanılması gereken bir değerdir. Bu sonsuz bir dolayımama sürecidir; özgürlüğü peşinde koşan bir tinin serüvenidir, yani kısaca tarihtir.

Marx'a göre insan kendi emeğinde mükemmeli aramakta ve bu arayışını kendi içerisinde içselleştirmektedir. Emeğine yabancılaşan ve emeğinden soğuyan insan mükemmeli de yakalayamamaktadır. Marx bu durumu şöyle ifade eder:

Kapitalist üretimin bu gelişimi, sermayeye tabi emeğin insanın varoluşunun bir şekli haline gelmesi anlamına gelir. Bu koşullarda emek, kendi amaçlarının değil sermayenin yeniden üretiminin aracıdır.⁹⁹

Marx, metaların üretim maliyetindeki unsurları incelerken, emeğin bir bütünlük olmadığını; bilakis, farklı toplumsal süreçlerde değişken anlamlar taşıdığını ortaya koymuştur. Bu anlayış, emek değerinin özünü oluşturur. Değer emektir, daha doğrusu belirlenmiş bir dönem boyunca belirlenmiş bir toplumda kullanılabilen emek

⁹⁶ Ernest Mandel, *Marksizmin Tarihteki Yeri*, çev. Masis Kürkçügil (Yazın Yayıncılık, 2007), 26-27.

⁹⁷ Althusser, *Marks İçin*, 272.

⁹⁸ Louis Althusser, *Kapitali Okumak*, çev. Işık Ergüder (İstanbul: İthaki Yayınları, 2007), 15.

⁹⁹ Karl Marx, *Kapital Cilt 3*, çev. Mehmet Selik (İstanbul: Yordam Kitap, 2021), 245.

potansiyelinin bir bölümüdür. Tüm insan toplumları, bu soyut toplumsal emek sayesinde yaşar ve yaşamını sürdürür. Ancak özel mülkiyete dayalı toplumlarda, toplam emek potansiyeli, birbirinden bağımsız üretim birimlerine ya da bireylere dağılmıştır. Bu görevlerin üreticilere dağılımı bilinçli bir biçimde değil kendiliğinden gerçekleşir, pazar aracılığıyla sonradan düzeltilir. Bireyler, yalnızca toplumsal emek kapsamında anlam kazanan özel emeklerini kabul ettirmek zorundadır. Özel emek, toplumsal emeğin bir parçası olsa da her üretim kendiliğinden kabul görmez.¹⁰⁰

Kapitalist toplumda sermaye, emeğin birikmiş ürününden başka bir şey değildir. Dolayısıyla bir ülkenin sermaye ve gelirleri, daha fazla işçinin ürünlerine el konularak, işçinin emeği yabancı bir nesne hâline getirilerek büyütülür.¹⁰¹ Üretim araçları kapitalistlerin elinde yoğunlaştıkça, işçi hem faaliyet hem de varoluş koşullarından uzaklaştırılır. Nitekim:

Kapitalist üretimde insan faaliyetlerinin amacı kâr üretmektir; insanın kendi amaçları ikinci plandadır. [...] Bu da bireyin etik ve insani varlık olarak değil, üretici araç olarak değerlendirilmesine yol açar.¹⁰²

Kapitalist toplumda yaratılan yapay ihtiyaçlar, bireyin sahip olma arzusunu kamçılar ve onu tutkularının kölesi hâline getirir. İnsanlar, birbirleriyle anlamsız bir rekabet içine sürüklenir; insan olmak yerine, sahip olmak önem kazanır.

Üretim sürecinin genişlemesi ile bireysel gelişimin uyumsuzluğu, kapitalist üretim tarzının temel çelişkilerinden biridir. İnsan gelişiminin sermaye birikimine tabi kılınması, bireyin kendi potansiyelini gerçekleştirmesini engeller.¹⁰³

Kapitalist sistemde insanlar birbirlerine, şeyler aracılığıyla ve şeyler olarak görünürler; bu da onların toplumsal ilişkilerini, nesnelere arasındaki ilişkiler gibi göstermektedir.¹⁰⁴

Marx, kapitalist toplumda sistemin bireyleri şekillendirmesi ve ilişkilere yabancılaştırmasını vurgulayarak liberal özgürlük anlayışının bu yarışta teşvik eden bir

¹⁰⁰ Mandel, *Marksizmin Tarihteki Yeri*, 43-44.

¹⁰¹ Francis Wheen, *Karl Marks*, çev. G. Çağalı Güven (İstanbul: E yayınları, 2009), 84.

¹⁰² Marx, *Kapital Cilt 3*, 423.

¹⁰³ Marx, *Kapital Cilt 3*, 246.

¹⁰⁴ Marx, *Kapital Cilt 3*, 391.

yanılsama teorisi olduğunu ileri sürer. Bu anlayış, özgürlüğü yalnızca başkalarının baskısından azade olmakla tanımlar; bu nedenle hem bireyci hem de olumsuzdur. Çünkü bireyin özgürlüğü, onun başkaları tarafından engellenmemesiyle sınırlandırılır. Daha da önemlisi, bu anlayış özgürlüğü engelleyen kısıtlamaları salt harici ve bireysel ihtiyaçlar olarak görür. Oysa Marxist özgürlük anlayışı, failin kendi yolunu çizebilen, kendini ancak başkalarıyla bir topluluk halinde ve karşılıklı ilişkiler içinde gerçekleştirebilen bir varlık olduğu görüşüne bağlanır. Bu özgürlük anlayışı, bireyin kendi özünü toplumsal ilişkiler içinde gerçekleştirmesiyle somutlaşır ve gerçek anlamını bulur.

Marx'ın kapitalizm eleştirisi, komünizmin gerçekleştirmeyi amaçladığı idealler bağlamında daha iyi kavranabilir. Ernest Mandel (1923-1995), *Marksizmin Tarihteki Yeri* adlı eserinde Marx'ın özgürlük eksenli düşünce sistemini değerlendirerek onun Alman İdealizmini dönüştürdüğünü belirtir. Mandel'e göre Marx, diyalektiği ve reel olanı esasen idealist bir zemin üzerinden yeniden tanımlar; hatta tarihin diyalektiği, nihayetinde "mutlak idea"nın diyalektiğine indirgenmiştir. Oysa Marx'a göre özgürlüğün gerçekleşmesi, devrimci burjuvazinin maddi kurtuluşu gerçekleştirmesiyle mümkündür. Ruhu özgür olan köle, efendisinden daha özgür olabilecektir. Kölenin manevi kurtuluşu yaşamı için hiç şüphesiz hayatidir. Bu yüzden onun maddi kurtuluşu için mücadele, yani toplumsal kurum olarak kölelik ve köleliği yaratan tüm toplumsal gerçekliğin yok edilmesi çok daha önemlidir. Bu bağlamda köleliğin bir toplumsal kurum olarak ortadan kaldırılması ve bu kurumu yaratan toplumsal gerçekliğin dönüştürülmesi elzemdir. Dolayısıyla tarihte, kölelerin bizzat yürüttükleri gerçek bir maddi kurtuluş hareketi gelişecektir.

Marx ve Engels'in gençlik dönemlerinden itibaren benimsedikleri ve ömür boyu sadık kaldıkları program; insanın sefil, sömüren, baskıcı ve yabancılaştırıcı koşullar

altında yaşamasına yol açan tüm kurumlarla mücadele etmektir. Bu program, diyalektiğin her türlü savunmacı kullanımından radikal bir kopuşu temsil eder.¹⁰⁵

Mandel, ayrıca devlet kurumlarının baskıcı ve sömürücü yönünü perdelemek ve bu kurumlara "-meşruiyet-" kazandırmak amacıyla işlev gören toplumsal üstyapı mekanizmalarını da değerlendirir. Bu üstyapı; zorlama araçlarını, sınıf baskısını ve üretici sınıfların sömürülmesini meşrulaştıran unsurları içerir. Tüm bunlara karşı sınıf mücadelesi, katılanların bilinç düzeyinden bağımsız olarak, toplumsal etkinliğin birçok alanında bütüncül biçimde yürütülmek zorundadır. Gerçekte kadın ve erkekler, aynı zamanda aralarında iletişim ilişkileri kurmadan üretim ilişkileri kuramazlar. Her toplumsal eylem, bireylerin zihinlerinde oluşan "ideolojik tasarımlar" eşliğinde gerçekleşir. Bu tasarımlar, insan varlığının zihninde şekillenen "maddi dünyanın temsilleri"dir ve toplumun ideolojik üstyapısının bir bölümünü oluştururlar. Bu bağlamda her çağın hukuku, ahlakı, felsefesi, bilimi, sanatı ve edebiyatı gibi kültürel biçimleri ve onların evrimi, son tahlilde üretim ilişkileri tarafından belirlenir. Bu ilişkiler, toplumsal temeli ya da altyapıyı oluşturur. Toplumsal bilinci belirleyen, toplumsal varoluş koşullarıdır. İşte bu tarihsel materyalizmin ikinci temel tezidir. Egemen sınıf, toplumsal ürünü ve dolayısıyla tüm toplumu denetlediği ölçüde, onun ideolojisi de her çağın egemen ideolojisi hâline gelir.¹⁰⁶

İnsanın toplumsal ilişkiler içerisinde özgürleşmesi yolunda, emekçilerin ilk eylemleri ve örgütlenmelerinin en büyük önemi, işçilerin sınıf bağımsızlığını kazanmalarındadır. Bu, onların burjuvaziden ve onun en köktenci siyasi kanadı da dâhil olmak üzere küçük burjuvaziden farklı olarak, kendi özgül çıkarlarını savunmak amacıyla, büyük ve küçük patronlardan bağımsız bir şekilde kendi aralarında örgütlenmeleri gerektiği bilincine varmaları anlamına gelir. Binlerce işçi, sınıf bilincinin bu ilk düzeyine bu yolla ulaşır. Dağınık ve parçalı konumlarının ötesine

¹⁰⁵ Mandel, *Marksizmin Tarihteki Yeri*, 23-27.

¹⁰⁶ Mandel, *Marksizmin Tarihteki Yeri*, 36-37.

geçerek gelişen ilk işçi direnişleri, kitlesel ve süreklilik arz eden bir yapı kazandıktan sonra sendikalist ve ekonomik sınıf bilinci, ileriye yönelik önemli bir adım hâline gelir.¹⁰⁷ Bu tarihsel gelişim sürecini, yani toplumun kökenini, gelişimini, sınıflara ayrışmasını ve nihayetinde bu ayrışmanın ortadan kalkışını anlamak için, tüm canlı varlıklarda olduğu gibi insan türünde de maddi yaşamın önceliğinden hareket etmek gerekir. Ama diğer tüm türlerden farklı olarak insan türü bilinçli bir kolektif eylemle kendi yaşamını kendisi üretir: Bu sadece toplumsal emektir. Marx'a göre kurtuluş *Elyazmaları*'nda şöyledir:

İnsanın bilinçli, toplumsal bir varlık olarak kendini gerçekleştirmesi toplumsal üretimle mümkündür. Komünizm... insana kendi gerçek özünü geri verecek temel bir kurtuluş olacaktır.¹⁰⁸

Marx'a göre, insanların “insanlık dışı, sofistike, doğal olmayan ve hayali iştahları”, “ahlaksız fantezileri” ve “hastalıklı istekleri” ile değil, temel ve gerçek ihtiyaçlarıyla şekillenen bir toplum inşa edilmelidir. Bu yaklaşım, hangi ihtiyaçların ahlaki olarak kabul edilebilir olduğunu ima eden normatif bir değerlendirme içerir. Ahlaki iyiyi, varoluşun öze uyması, insani öze uygun düşmesi olarak gören Marx, bunun ancak mevcut ihtiyaçların karşılanmasıyla gerçekleşebileceğini iddia eder. Ona göre devletin yapısının bireyin gerçekliğiyle çatışma içinde olmaması ve bireyin kendini gerçekleştirmesi önünde engel oluşturmaması gerekir:

...bireyin kendi kendisiyle özsel bir ayrılma gerçekleştirmesi gerekiyor... Bürokratik örgütlenme bireyin kendisine her zaman madde sağladığı bir devlet örgütlenmesi; toplumsal örgütlenme maddesi devlet olmayan burjuva-sivil bir örgütlenme oluşturuyor...¹⁰⁹

...burjuva-sivil toplum üyesi, kendini insan olarak değerlendirebiliyor. Bir başka deyişle insanal bir varlık olmak yeteneği, ona devletin üyesi olmak, toplumsal varlık olmak yeteneği olarak görünüyor.¹¹⁰

¹⁰⁷ Mandel, *Marksizmin Tarihteki Yeri*, 77.

¹⁰⁸ Marx, *1844 El Yazmaları*, 55.

¹⁰⁹ Karl Marx, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, çev. Sevan Nişanyan (Ankara: Sol Yayınları, 1999), 112.

¹¹⁰ Marx, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, 118.

Ona göre hem insani öz hem de ihtiyaçlar, tarihsel koşullara bağlı olarak değişir. İnsan varlığında yeni ihtiyaçların ortaya çıkması, sosyal ilişkiler ve koşullarda dönüşümler yaratır. Böylelikle yeni ihtiyaçlar, insan için özgül hedefler belirleyip dünyanın ihtiyacın karşılanmasına uygun bir tarzda dönüştürülmesini gerekli kılar. Bu dönüşümün üretim ve dağıtım organizasyonlarını rasyonel bir yapıya kavuşturması gerekir. Eğer ihtiyaçlar tam ve gereği gibi karşılanmazsa mübadele ve kapital tekrar insanların arasına girer, onlara aracılık edip etkileşimlerini kontrol altına alır. Bu yüzden bu ilişkilerin bilinçli bir tarzda kontrol edilip amaçlı bir biçimde yönlendirilebilmesi için iş birliğine dayalı karşılıklı bir ilişki olmalıdır. Marx bu durumu şöyle açıklar:

Emeğin yabancılaşmasını... bir olgu olarak kabul ettik ve bu olguyu çözümledik. ...Özel mülkiyetin kökeni sorununu, yabancılaşmış emeğin insanlığın gelişmesinin gidişi ile ilişkisi sorunu durumuna dönüştürerek... çözümde büyük bir adım atmış bulunuyoruz.¹¹¹

Sosyal ilişkinin bilinçli, kooperatif ve amaçlı kontrolü, onun bakış açısından cemaati veya hakiki toplumu yaratır. Marx buradan hareketle, insanın özünü gerçekleştirebileceği yegâne toplum türünün cemaat veya komünal organizasyon olduğunu öne sürer.

Marx, kapitalizm altındaki işçinin konumunu, üretimin daha rasyonel bir biçimde örgütlendiği alternatif toplumsal ilişkiler altında olması gereken ideal konumla karşılaştırarak eleştirir. Bu karşılaştırma, gerçekliğe değil, karşı-olgusal bir ideale dayanır ve kapitalist sistemi ahlaki bir temel üzerinden mahkûm eder. İhtiyaçların karşılanmaması tarih boyunca mevcut olsa da ancak karşılanma imkânı varken sistem tarafından engellendiğinde ahlaki bir sorun haline gelir. Nitekim Marx'a göre cemaat ve komünal organizasyon gerçekleştiğinde insanların zihinleri bu koşullara göre şekilleneceği için sınıf çıkarlarını gizlemeye yarayan ve bir maskeden başka bir şey olmayan ahlak; mevcut düzenleri rasyonalize etmenin veya meşrulaştırmanın alternatif yolları olan adalet, iyilik hatta dini kurtuluş düşünceleri gerçek anlamını bulacaktır.

¹¹¹ Marx, *1844 El Yazmaları*, 100.

Eğer bu dönüşüm gerçekleşmezse adalet, iyilik ve doğruluk gibi ezeli ve ebedi olarak varsayılan ilkelerin gerçekliğine denk düşmeyeceği gerçeği kabul edilmelidir. Çünkü tek gerçeklik olan maddi toplumsal düzen, sürekli bir değişim halindedir:

Kişiliğinin belirtisini taşıyan ve içlerinde kendi varlığını nesnelleştirdiği bir nesnelere dünyası üreterek insan, kendi emeği ile kendi kendini yaratır... İnsanın... kendi yaratıcı güçlerini onlarda nesnelleştirirken, üretim süreci içindeki bütünleşmeleri aracılığıyla öznelmişlerdir.¹¹²

Marx'ın düşüncesinde “kendini gerçekleştirme” kavramı, kapitalist toplumun eleştirisi ve komünist toplum vizyonunun merkezi bir unsuru olarak çeşitli boyutlarda önemli içerimlere sahiptir. Bu kavram yabancılaşma, ekonomi, ahlak ve diğer çeşitli alanlarla yakından ilişkili olarak görülebilir. Sözgelimi Marx'ın düşüncesinde “kendini gerçekleştirme” kavramı, kapitalist toplumun eleştirisi ve komünist toplum vizyonunun merkezi bir unsuru olarak çeşitli boyutlarda önemli içerimlere sahiptir. Yukarıda da vurgulandığı gibi kapitalizm altında ihtiyaçlar tek taraflı ve aktif yaratımdan ziyade pasif tüketime yöneliktir. Bunun yanı sıra bireye yabancı güçler olarak göründüklerinde zorlayıcı bir karaktere bürünürler. Metaforik olarak ihtiyaçlar bireye sahiptir, tersi değildir. Bu durum, aktif yaratıma dayanan kendini gerçekleştirme ile çelişir. Diğer taraftan işçi, emeğinin ürünüyle yabancı bir nesne gibi ilişkidir. İşçi kendini ne kadar çok harcarsa kendi üzerinde ve kendisine karşı yarattığı yabancı nesnelere dünyası o kadar güçlü olur, kendisi -iç dünyası- o kadar fakirleşir, kendisine ait olan o kadar az olur. Bu durum bir benzetmeyle şöyle açıklanabilir: İnsan Tanrı'ya ne kadar çok şey yüklerse, kendisinde o kadar az şey kalır. İşçi, kendi yaşamını nesneye aktarır; fakat bu yaşam artık kendisine değil, nesneye aittir. Bu nedenle, nesne ne kadar büyürse, işçi o kadar yaşamdan yoksun kalır. Emeğin ürünü ne olursa olsun, insanın özü o değildir.

¹¹² Marx, 1844 *El Yazmaları*, 88.

Marx'ın ekonomik yazılarındaki en belirgin tema işçinin üretim araçlarına yabancılaşmasıdır. Bu yabancılaşma, üretim sürecindeki tüketim nesnelere aracılığıyla işçiye yansır ve ruhsal bir yabancılaşmayı da beraberinde getirir. Üstelik bu durum yalnızca kendini gerçekleştirme eksikliğini değil, aynı zamanda bu eksikliğin bilincinden yoksun olmayı da kapsar. Daha merkezi bir ifadeyle, toplumun mevcut koşullarında gerçekleştirilebilir olan arzuların sistemli biçimde hayal kırıklığına uğraması söz konusudur. Bu yalnızca bireysel değil, kolektif bir olgudur.

Kapitalizm evrensel bir kendini gerçekleştirilmeye olanak tanıyan üretici güçler geliştirirken aynı zamanda üretici güçlerin insanlık dışı bir şekilde kullanılmasına da zemin hazırlar. Bu husus, ya işçilerin kapasitelerini tam olarak kullanamaması ya da üretimin sadece temel ihtiyaçlara yönelik olması şeklinde ortaya çıkar. Oysa ekonomi, bir şeyin mümkün olan en düşük maliyetle üretilmesi hedefine indirgenemez; zira ekonomi, güzellik ve hakikatin aksine, araçsal bir değer alanıdır. Bu bağlamda ekonomi, kendini gerçekleştirme hedefiyle uyumlu olarak, topluluk yararına hizmet etmelidir.

Marx, bireyin tam ve özgürce kendini gerçekleştirebileceği bir komünist toplumun temel cazibesine ilişkin görüşünden hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Bu bağlamda, Marx'ın esasen tarihi anlamaya çalışırken politikayı bulduğu ve fakat felsefeyi terk etmediği söylenebilir. Zira tüm ideolojilerin "yanlış bilinç" ürettiğini belirten Marx'ın kendi diyalektiği de nihayetinde bir teori olarak, üzerinde durduğu dalı kesmektedir. Sözgelimi komünizmin nihai aşamasında bile kaynak tahsisi ve faaliyetlerin koordinasyonu sorunları ortaya çıkacaktır. Merkezi planlama kurumu devlet mekanizmasının bir parçası olacaktır.

Tam otomatik bir ekonominin ideal koşullarında ya da nadir nesnelere söz konusu olduğunda bile, bu nesnelere sosyal bir süreçle üretilmeseler dahi değerlidirler; çünkü insan isteklerini karşılama kapasiteleri vardır. Öte yandan, diyalektik materyalizmin kendisini deneysel bir yöntem olarak takdim etmesine karşın, yeterince deneysel

olmadığı söylenebilir. Çünkü diyalektik süreçlere dair iddialar, mevcut olgulara bakılarak doğrudan doğrulanabilir ya da yanlışlanabilir nitelikte değildir.

Marx'ın ütopyacı sosyalistlere yönelik eleştirisi, idealin kendisine olan inancından ziyade, ideali yalnızca vaaz etmenin onun gerçekleşmesini sağlayacağına olan inançlarına yöneliktir. Bu, Marx'ın da ahlaki ideallere sahip olduğunu; ancak bu ideallere ulaşmak için tarihsel ve pratik temellere dayanan araçları tercih ettiğini gösterir. Nitekim kapitalizmin artan bir sınıf kavgasına yol açacağı, fakirleşmenin artacağı ve devrimin gerçekleşeceğine dair fikirleri öngörü seviyesinde kalmıştır. Aynı şekilde sınıf kavramını, üretim araçlarının mülkiyetiyle tanımlaması kamu sektörünün oluşmasından sonra anlaşılabilir olmaktan çıkmıştır. Sözelimi eğitim, sağlık, yönetim alanında çalışan bir devlet memuru ya da silahlı kuvvetler mensubu nasıl değerlendirilecek, hangi sınıf içinde kabul edilecektir? Buna ilaveten Marx doğal koşulları, hammadde, iklim, su, vb. unsurları sabit ve değişmez olarak varsaymıştır. Onun döneminde bu yaklaşım makul olsa da günümüzde değişen çevresel ve toplumsal koşullar, bu kabulleri geçersiz kılmıştır.

Nihayetinde Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla tüm Marxist rejimlerin çökmesi, sistemin içsel çelişkilerini açığa çıkarmıştır. Bununla birlikte, tıpkı Newton'un bir fizikçi, Darwin'in bir evrim kuramcısı ya da Freud'un bir psikolog olarak yaşamaya devam etmesi gibi, Marx da bir siyasal düşünür olarak hâlen etkisini sürdürmektedir.

3. Marx Düşüncesinde Ahlakın Boyutları

Açıktır ki Marx'ın düşüncesinde ahlakın izleği, geleneksel anlamda açık ve sistematik bir ahlak teorisi sunmamasına rağmen eserlerinin geneline yayılmış bir şekilde mevcut olan kapitalist toplum eleştirisi ile komünist toplum vizyonunda önemli bir yer tutar. Bu izlek ahlakın yabancılaşma, ekonomik ilişkiler ve kendini gerçekleştirme gibi farklı boyutlarla iç içe geçtiğini gösterir. 1845'e kadar Marx, ahlaki kaygıları yüksek yazılar kaleme alır. 1844 *El Yazmaları*'nda insanın sömürülmesi,

ezilmesi, insan var oluşunun olumsuzlanması, yabancılaşma gibi ahlâkî kavramları fazlaca kullanır. Bu açıdan bakıldığında Marx, tamamen ahlâkçı bir filozof gibi görülebilir. Ancak Marx'ın felsefesinde 1845 tarihli *Alman İdeolojisi*'nden itibaren bir değişikliğin ortaya çıktığı açıktır. Bunun en önemli göstergesi kullanılan terminolojinin ve üzerine düşünülen konuların farklılığıdır. O artık ahlakı bağımsız bir soruşturma alanı olarak değil, ekonomik bakış açısı çerçevesinde ele alır. Ona göre daha iyi bir dünyada yaşayabilmenin olanaklı olduğunu ahlâkî eylemin ölçütü olan yasalar sunmak suretiyle savunan ahlâk felsefeleri sadece “ahlâkî vaazlar”dır. Bu yüzden o, klasik bir ahlâkçı gibi konuşmaz. O ahlâkî kavram ve ilkeler üzerinden değil, onları yaratan koşulların eleştirisi ve değiştirilmesine yönelik bir çerçeve içinde ele alır.

Marx'ın ahlak eleştirisinin merkezinde sömürü, zorlama ve güç kavramları yer alır. Ona göre sömürü, yalnızca bir zorlamaya ya da emek gücünü satma zorunluluğuna indirgenemez; esas sorun, sömürünün “evrensel bir kabul edilebilirlik ölçütü”ne sahip olamamasıdır. Bu çerçevede Marx'ta ahlâkın toplumun temel ekonomik yapısının bir ürünü ve yansıması olduğunu anımsamakta fayda vardır. Farklı toplum türlerinin birbirlerinden, üretim ilişkileri dışında, üretim araçlarının mülkiyeti ve kontrolünün oluşturduğu ekonomik yapıyla ayrıldığını söyleyen Marx'a göre, bu ilişkiler bir toplumu çatışan çıkarları olan farklı sınıflara bölerler. Dolayısıyla, onun gözünde ahlâk sınıf çıkarlarını gizlemeye yarayan bir maskeden başka bir şey değildir. Ona göre ne Kantçı özgürlük anlayışı ve bireysel seçim özgürlüğü tek başına ahlâkî üretmeye yetmeyeceği, sosyal geleneklerin ve kültürün tarihsel gelişiminin de bir ön varsayım olarak kabul edilmesi gerekir. Anlaşılacağı üzere Marx'ın önemi kapitalizm altında insan yabancılaşmasını ortaya koyması ile bu sorun için kapitalizmin temel yapısını inceleyerek bir çözüm yolu önermesinde yatar. O, bu çerçevede öncü bir filozof olsa da felsefesine pek çok açıdan itiraz edilebilir.

Marx düşüncesinde ahlaki yargılar, ekonomik analizlerle karmaşık bir ilişki içindedir ve genellikle sistemin uzun vadeli etkilerine ve bireylerin *olması gereken* durumlarına odaklanmıştır. Bu husus kapitalizmin mahkûm edilmesinde pekâlâ görülebilir. Zira kapitalizme yönelik eleştiri, yalnızca emek-değer teorisi gibi ekonomik analizlerden türetilmez; daha derin ve çok boyutlu bir sorgulama içerir. Sözgelimi Marx, insanı çalışma etkinliği üzerinden düşünen, emeği “insanın doğal metabolizması” olarak gören yaklaşımıyla, emeği yücelten teorisyenler arasında yer alır. Arendt, tam bu noktada

Marx’ın emek karşısındaki, yani düşüncesinin tam da merkezini oluşturan şeye karşı tutumunun çift anlamlılıktan hiçbir zaman kurtulamadığını ifade eder. Emek bir yandan ‘doğanın dayattığı ebedi bir zorunluluk’ ve insani etkinlikler arasında en insani ve üretici olanı iken, Marx’a göre devrimin görevi, emekçi sınıfları kurtarmak değil, insanı emekten kurtarmaktır; emek kaldırıldığındadır ki, özgürlük alanı da zorunluluk alanının yerini alabilecektir. Marx, çalışmasının her evresinde, insanı bir *animal laborans* olarak tanımlar ve sonra da onu, bu en büyük ve en insani gücün artık gerekli olmayacağı bir topluma sokar.¹¹³

Diğer taraftan Marx’ın çalışmayı yüceltmesi ve çalışmayı “insanın özü” olarak kavraması da sorunludur. Marx gerçek emek ile yabancılaşmış emek arasında bir ayırım yaparak emeğe ilişkin kuramını bu karşıtlık üzerine oturttuğunu söyler. Buna göre çalışma insanın özüdür, çünkü tarih bize insanın ancak çalışma sayesinde insan olduğunu göstermektedir. İnsan ancak çalışarak varolabilir, yani yapay nesne yaratarak, kendi eserini doğal verinin yerine koyarak var olabilir. Hatta daha öteye gitmek de gerekmektedir. Marx’a göre insan, eğer ancak her şeyin üzerine kendi insanlığının damgasını vurursa insandır. Ancak bu yaklaşım, insanın genel zayıflığından duyulan

¹¹³ Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu*, Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, 164-165.

kaygının abartılı bir hayranlığını yansıtır. Bugün “çalışma toplumu”nun ürettiği “teknolojik hümanizm” çalışma biçiminin doğasına kısıtlayıcı ve sert bir darbe vurmuştur.

Öte yandan komünizmin temel ideali olan kendini gerçekleştirme, her zaman olumlu sonuçlar doğurmayabilir. Bu idealin, bireyde narsistik eğilimleri besleyebileceği veya aşırı ben-merkezci bir yönelime yol açabileceği ihtimali göz ardı edilemez. Herkesin kısıtlamalardan arındırıldığı bir toplumda, bireylerin kendiliğinden yaratıcı ve üretken eylemleri seçip seçmeyeceği de kesin değildir. Bu nedenle, komünist ideallerin pratiğe aktarımında dikkatli ve eleştirel bir tutum gereklidir.

Yukarıda zikredilen hususlara rağmen günümüzdeki yaygın sinizm ve nihilizm engeliyle mücadele eden eşitlikçi ve demokratik olasılıkları savunan özgürlük savaşçıları için Marxist düşünce hala vazgeçilmez bir gelenek olarak görülür. Küresel çok kutuplu kapitalist düzende ulus-ötesi şirketler ve ulus-devlet elitleri tarafından şekillendirilen bir dünyada istihdam, sağlık ve çocuk bakımı, barınma, ekoloji ve eğitim gibi temel meseleleri iktidarların gündemine sokma çabaları ve ırkçılık, ataerkillik, homofobi ve ekolojik istismarla mücadele etme ihtiyacı bu düşüncenin güncelliğini korumasını sağlamaktadır. Yine kapitalist piyasa güçlerinin küresel ölçekte patlaması, açık sınıf çatışması, saldırgan tüketimcilik, açgözlü bireycilik, yabancı düşmanı kabilecilik ve şoven milliyetçilikle birlikte, Marxist düşünceyi günümüz özgürlük savaşçılarının entelektüel silahlarının kaçınılmaz bir parçası haline getirmektedir.

Marx düşüncesinin ahlaki boyutları, sadece soyut prensiplerle değil, aynı zamanda insan yaşamının somut koşullarıyla ilgilidir. Marxist düşünce, varoluşsal bir bilgelik iddiasında değildir; daha ziyade tarihlerin, toplumların ve kültürlerin sosyal bir teorisi. Sosyal teori ile varoluşsal bilgelik aynı şey değildir: Teoriyi bilgelik yerine koymaya çalışan yaklaşımlar insanları varoluşsal konularda zayıflatabilir; buna karşılık bilgelikten teoriyi dışlayan yaklaşımlar bireyleri siyasal iktidara bağımlı hâle getirebilir.

Bu çerçevede Marx, ahlaki yargılar için zamansız ölçütler, zorunlu gerekçeler veya evrensel temeller olmadığını savunur. Ahlak, insanların belirli amaç ve hedefler etrafında oluşturdukları, tarihsel ve topluma özgü mutabakatlara dayanır. Marx'a göre, bilim ya da etik alanlarındaki "temeller", bu tür tarihsel ve toplumsal anlaşmalardan ibarettir. Tam bu noktada Marx, pozitivist kurumların (mülkiyet, devlet, evlilik) doğalarında akla uygun bir zorunluluk olmadığını, hatta akla aykırı yönler barındırdıklarını ortaya koymaya çalışmıştır.

Marx'ın düşünce ve eylemleri, yoksulların yanında yer almasıyla da öne çıkar. Bu durum, ahlaki gerekçelerin siyasette belirleyici olup olamayacağına dair bir tür şüphecilik taşısa da, pratikte ezilen sınıflarla özdeşleşmesini engellemez. Örneğin, orman yasalarının tartışıldığı bir bağlamda, orman sahiplerini koruyan devletin karşısında, yoksul halkın "içgüdüsel bir hak duygusu"na sahip olduğunu savunmuştur. Bu, Marx'ın özel mülkiyet, devlet ve çıkar ilişkilerini felsefi olarak tartışmaya açtığı önemli bir dönüm noktasıdır. Marx, rasyonel ahlaki eleştirinin ya da felsefenin eleştirel işlevinin, örneğin özgür basın gibi kurumlarda somutlaştığını düşünür. Eleştiri, onun gözünde "kafa tutkusu değil, tutkunun başı"dır; "neşter değil, silahtır"; amacı "çürütmek değil, yok etmektir."

Marx'a göre toplumsal devrim ancak eleştiri, yani felsefi düşünce insan ihtiyaçlarını, isteklerini ve arzularını harekete geçirdiğinde ahlaki bir meşruiyete sahip olabilir. Bu anlamda felsefenin ideallerini gerçekleştirebilecek insan grubu, toplumun evrensel çıkarlarını temsil eden kesimle özdeşleştirilir. Marx'ın erken dönem hümanizminin özcü bir insan anlayışına dayanması da bu bağlamda değerlendirilir. Ona göre insan özü, rastlantısal özelliklerden arındırılmalı ve felsefenin temel arayışıyla ilişkilendirilmelidir. Proletarya, bu idealleri gerçekleştirebilecek tarihsel ve toplumsal koşulları oluşturma potansiyeline sahip olduğu için felsefenin somutlaşmış hâlidir. Bu anlayış şeyleşmenin (reification) üstesinden gelinmesi fikriyle de bağlantılıdır.

Kısaca Marx'ın ahlakının temel iddiası, özgürlüğün maddi koşullar temelinde gerçekleşmesi gerektiğidir. Onun ahlakında ahlaki yükümlülükler ve görevler yoktur; eylemlere kılavuzluk eden bir yasa da yoktur. Marx insan kendini gerçekleştirebilmek için özgürlüğün hem pozitif hem negatif bakış açılarını kullanmalı; insan belirlenmeli ama kendisi dışındaki güçler tarafından değil, kendisi tarafından. Buna göre Marx'a göre toplum, insanın kendini gerçekleştirmesi için engeller çıkarmayacak şekilde kurulmaktan öte, insanların olabildiğince eşit olanaklardan yararlanarak gelişmelerini sağlayacak, bunu destekleyecek yapılanmaya sahip olmalıdır. Bu yönüyle kendini gerçekleştirme düşüncesinin merkezinde kolektif, pozitif, toplumsal bir özgürlük anlayışı olmalıdır. Nitekim bu düşünce her söylemiyle kapitalist toplum ve unsurlarına eleştiri barındırır. Her bir insan diğerinin özgürlüğü için tehdit değil, gereklilik olarak görülür. Emek, insanın kendini nesnelleştirme yolu olarak Marx'ın özgürlük anlayışının, özellikle pozitif yönünün, önemli bir parçasıdır. İnsan emek sayesinde fiziksel doğayı değiştirirken kendi doğasını da dönüşüme uğratar.

Sonuç olarak, Marxist düşüncenin ahlaki boyutları; sinizm ve nihilizme karşı mücadele, temel insani ihtiyaçlara odaklanan pratik bir yönelim, kapitalizmin doğurduğu yabancılaşma ve şeyleşme gibi insanlık dışı koşulların eleştirisi ve daha adil bir topluma yönelme arzusu ile iç içedir. Bu bağlamda ahlaki dil, toplumsal mücadelenin bir parçası olarak kullanılmaktadır. Engels, Kautsky, Lukacs gibi Marxist geleneğin diğer düşünürlerinin ahlaki nesnellik ve bilgi temellerine yönelik felsefi arayışları, Marx'ın radikal tarihselciliğinden farklılaşan yönleriyle ayrı bir tartışma alanı teşkil eder. Tüm bu boyutlar, Marxist ahlak anlayışının soyut bir etik sistemden ziyade, mevcut toplumsal gerçekliğe yönelik eleştirel bir bakış ve bu gerçekliği dönüştürmeye yönelik pratik bir yönelim olduğunu ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Marx düşüncesinde "kendini gerçekleştirme" veya bireysel potansiyelin gelişimi/özgerçekleştirim kavramı genellikle mevcut toplumsal ve ekonomik koşulların eleştirisi ve dönüşümü bağlamında ele alınır. Hepimiz kendi seçmediğimiz koşullar, gelenekler ve durumlar içine doğarız, ancak bu değişken koşullar altında kim olduğumuzu ve nasıl yaşadığımızı oluşturan belirli seçimler yaparız. Sürekli değişen tarihsel koşullar içinde bireyler ve topluluklar tarafından olasılıkların ve potansiyellerin yaratılması, ele geçirilmesi ve ıskalanması Marx düşüncesinde felsefeyle mümkündür.

Türsel varlık olarak insan kendini gerçekleştirebilmek için önce kendi bulunduğu tarihsel, ekonomik, siyasi ve kültürel koşulları analiz edebilmelidir. Tam bu noktada Marx, kapitalist piyasa güçlerinin saldırgan tüketimcilik, açgözlü bireycilik gibi özellikleriyle insanların kendilerine yabancılaşmasına sebep olduğunu vurgulayarak söz konusu yabancılaşmanın günümüz özgürlük savaşçıları için Marxist düşünceyi vazgeçilmez kılan bir mesele olduğunu vurgular. Buna göre yabancılaşma, insan ilişkilerinin, özellikle de emek ve ürünlerin, eşyalar arasındaki ilişkilere (değişim ilişkisine) dönüşmesinden kaynaklanır. Para, bu değişim ilişkisinin taşıyıcısı ve sembolü olarak ahlaki açıdan istenmeyen bir durumu temsil eder. Zira para, değerın taşıyıcısı/simgesi haline gelerek insanların birbirini yargıladığı bir standart olmuştur. Hatta bu sistemde nesnelere (para) insan üzerinde egemenlik kurar, ürün üreticiye hükmeder. Marx, bu yabancılaşmış duruma karşı ideal bir durumu, yani ahlaki olarak arzu edilen toplumsal koşulları öne sürer. Bu ise değişim için üretim yerine insan ihtiyaçları için üretim; özel sermaye sahiplerinin egemenliği yerine ürünlerin ortak mülkiyeti yoluyla emekçinin özgürlüğünün elde edilmesidir. İdeal durum, "yaşamın özgür bir tezahürü" ve "yaşamdan zevk alma"yı ifade etmelidir. Bu özgür yaşam tezahürü ve kendini gerçekleştirme potansiyeli, Marx'ın türsel varlık (Gattungswesen) kavramına dayanır. İnsan, bilinçli yaşam faaliyetini kendi iradesinin ve bilincinin

nesnesi yapabilen türsel bir varlıktır. Bu bilinçli yaşam faaliyeti, insanı hayvanlardan ayıran ve onun özgür faaliyeti olmasını sağlayan şeydir.

Marx düşüncesinde insanı hayvanlardan ayıran şey, yaşam faaliyetini kendi iradesi ve bilincinin bir nesnesi haline getirmesidir. İnsan, özbilinçli bir varlık olduğu için yaşamı onun için bir nesnedir, bu da onun *türsel bir varlık* olmasından, yaşamı nesneleştirecek özgürlüğe sahip olmasından kaynaklanır. Marx, bu noktada tür-yaşam ve tür-varlık gibi özcü terimler kullanarak, belirli nitelik ve faaliyetlere değer biçmek için bir standart belirler. Yine ona göre gerçek insan doğası, insanın gerçek ortak yaşamıdır (Gemeinwesen) ve süreç içinde gerçekleşir. Bu husus Marx'ın düşüncesinde insan doğasının sabit bir öz olarak değil, toplumsal ve tarihsel olarak evrilen bir süreç olarak görülmesine yol açar. Özgerçekleştirim, kapitalist üretim ilişkilerinin yabancılaştırıcı etkilerinden kurtularak, bireyin yaratıcı ve toplumsal kapasitelerini özgürce geliştirebileceği bir komünist toplumda mümkün olur. Marx'ın bu konudaki görüşlerinin, özellikle "Alman İdeolojisi" ve "1844 Elyazmaları" gibi erken dönem eserlerinde belirgindir. Ancak, Marx, gelecek toplum tasavvurunda ahlaki veya normatif bir çerçeveye mesafelidir. Bunun yerine maddi üretim koşullarının dönüşümüne odaklanmıştır. Marx'ın düşüncesinde kendini gerçekleştirme, bireysel özgürlük ile kolektif toplumsal yapı arasındaki diyalektik ilişki üzerindedir. Bu kavram, kapitalizmin birey üzerindeki kısıtlamalarını aşmayı hedefler.

Marx düşüncesinde insanlar, kendi doğalarını aktive ederek insani bir ortak yaşam, yani her bir bireyin özünün kendi faaliyeti, kendi yaşamı, kendi ruhu ve kendi zenginliği olduğu bir toplumsal öz yaratır. Bu ortak yaşam, bireylerin "ihtiyaç ve egoizminin aktivasyonundan" gelir. Bu idealin gerçekleştirilmesi, nesnel sosyal koşulların dönüştürülmesini gerektirir. Özellikle, özel mülkiyetin ortadan kaldırılması, bireylerin çok yönlü gelişiminin, yani kendini gerçekleştirmenin koşuludur. Ancak çok yönlü gelişmiş bireyler, mevcut üretici güçleri sahiplenebilir ve onları yaşamlarının

özgür tezahürlerine dönüştürebilir. Dolayısıyla, ahlaki olarak arzu edilen kendini gerçekleştirme durumu, belirli toplumsal (maddi) koşulların (özel mülkiyetin kaldırılması) bir sonucudur. O halde Marx için ahlak, soyut ilkelerden ziyade, mevcut düzeni eleştirme ve dönüştürme mücadelesinin bir parçasıdır. Ahlaki yargı, gerçekliğin içindeki ahlaki bir ideali tercih etme eğilimindedir; o, olan ile olması gereken arasında arabuluculuk yapar. Ahlaki söylem, toplumsal değişim için gerekli bir araçtır ancak asla yeterli değildir; asıl önemli olan toplumsal koşulları değiştirmektir.

Marx düşüncesinde toplumsal değişim ve devrim, toplumun evrensel çıkarlarını temsil eden ve insan özgürlüğünü gerçekleştirebilecek bir grubun (proletarya) eylemiyle mümkündür. Proletarya devrimi, özel mülkiyeti ve sınıfsal iş bölümünü ortadan kaldırmayı hedefleyerek bireylerin çok yönlü gelişimini sağlar. -Komünist toplum, bireylerin çok yönlü bir şekilde gelişebildiği ve her şeyi kapsayan ilişkileri ve üretici güçleri sahiplenerek, yani onları yaşamlarının özgür tezahürlerine dönüştürerek harikulade kişilikler ve bütünlüklü yaşamlar yaratabildiği bir toplumdur. Bu, kendini gerçekleştirmenin Marx'ın düşüncesindeki merkezi vizyonlarından biridir: Özel mülkiyetin ortadan kalktığı bir toplumda bireyin potansiyelleri tam ve çok yönlü olarak geliştirilebilir. Bu yaklaşım, tarihsel sürecin, temel insani tercihlerin, yani özgürlük, eşitlik gibi hususların ortaya çıkması için gerekli koşullara yol açacağına dair iyimser bir güvene dayanır. Komünizme göre, ideal tarihsel seçim koşulları altında insanlar özgürlüğü köleliğe ve sınıf eşitliğini sınıf eşitsizliğine tercih edecektir. Bu, insanın doğası geliştikçe ve makul insani değerlerin gerçekleşmesi arasındaki uygunluğa işaret eder. Marxizme göre ahlakın nesnelliği, tarihin sonunda sınıfsız toplumun başlangıcında gerçekleşecek sürekli genişleyen özneler arası uzlaşmaya dayandırılır. Hatta aynı paralelde ahlak alanındaki ilerleme, sınıfsız bir toplumun arzu edilir olduğu konusunda hemfikir olan insan havuzunun genişlemesiyle gerçekleşir. Tüm bunlar, kendini gerçekleştirmenin, yani özgürlük ve eşitlikle ilişkili olarak anlaşılan ile ahlak, yani sınıf

eşitliği konusunda geniş mutabakat arasındaki bağın, tarihsel ilerlemenin teleolojik bir görünümü ve insan doğasının belirli ideal koşullar altında göstereceği aksiyomlarına dayanır. Ancak Marxist metinler bu yaklaşımın dairesel argüman riskini taşıdığını belirtir.

Yukarıdaki bilgiler ışığında komünizm, kurulacak bir idealden ziyade, mevcut durumu ortadan kaldıran gerçek hareket anlamına gelir. Komünist hareketin tarihteki potansiyeli kendini gerçekleştirme gibi ahlaki idealleri benimsemesinden değil, hareketin tarihsel bağlayıcılığından kaynaklanır. Açıkçası tarihte ne zaman ortaya çıktığı, hangi araçlara (teknoloji, özgürlük ve eşitlik değerleri) sahip olduğu ve bunları nasıl kullanmayı amaçladığı (bolluk ve katılımcı demokrasi koşullarında topluluk içinde bireyselliği teşvik etmek) önemlidir. Komünizmin örgütlenmesi esasen ekonomik; hatta bu örgütlenme birliği koşulları maddi üretime dayandığı için proletaryanın sınıf bilinci ve kolektif seçimi yoluyla toplumsal gerçekliği dönüştürme potansiyeli olduğu kadar riskleri içerir. Proletarya ancak kendi özgür eylemiyle dönüştürülebilir ve özgürleştirilebilir. Bu eylem ve bilinç, kendini gerçekleştirmenin kolektif ve tarihsel bir boyutu olarak nitelenebilir. Marxist sosyal teori tam bu noktada normlar ve gerçekler arasındaki tutarsızlığı ortaya koyar, bu tutarsızlığın devrimci bir pratikle değiştirilebileceğini varsayar.

Marx düşüncesinde "eşitlik dürtüsü" temel bir ahlaki ilke olarak görüldüğü ve bu dürtünün gerçekleştirilmesi, insanlığın ahlaki gelişiminden ziyade, üretici güçlerin gelişimi, toplumsal bölünmenin genişlemesi ve ilişki araçlarının mükemmelleşmesi gibi maddi koşullara bağlanır. Komünist toplum, bu dürtünün nihai olarak gerçekleşmesi için doğal ve biyolojik bir temel sunar. Yaşam mücadelesinde bu doğal ve biyolojik bağ, birçok türde güçlü sosyal dürtüleri teşvik eden bir silah haline gelir. Marxist diyalektik, bu şeyleşmeyi aşarak toplumsal gerçekliğin somut bütünlüğünü kavramayı sağlar. Bu perspektif doğrudan "kendini gerçekleştirme" terimini kullanmasa da

toplumsal değişimi ve yeni bir toplumun ahlaki temelini bireysel dürtüleri ve maddi koşullarla ilişkilendirir.

Özetle, Marxist düşünce de ahlak ile kendini gerçekteşirme arasındaki bağ, yabancılaşmanın aşılması, insanın türsel doğasının ve potansiyelinin gerçekteştirilmesi üzerine kurulur. -Marx düşüncesi ahlaki argümanlarını belirli toplumsal koşullara ve yoksulların çıkarlarına bağlama eğilimindedir; bu husus radikal tarihselciliği seslendirir. Bu radikal tarihçilikte ahlak ve kendini gerçekteşirme, şeyleşmenin aşılmasıyla elde edilen, gerçekliğin diyalektik doğasına dayanan ontolojik bir temel üzerine kurulmuştur. Kendini gerçekteşirme, proletaryanın şeyleşmeyi aşma mücadelesi ve bilinçli praxis aracılığıyla mümkündür. Bu ise, özel mülkiyetin ortadan kaldırıldığı ve bireylerin potansiyellerini kısıtlanmadan, çok yönlü bir şekilde geliştirebildiği, yaşam faaliyetlerinin özgür bir tezahürü haline geldiği komünist bir toplumda tam olarak gerçekteşebilir. Bu toplumsal dönüşüm, sınıf bilincine sahip proletaryanın kolektif eylemi ve seçimi yoluyla diyalektik tarihsel sürecin bir parçası olarak görülür.

KAYNAKÇA

- Adler, Alfred. *İnsan Psikolojisi*. çev. A. Özüpek. İstanbul: Yason Yayınları, 2020.
- Althusser, Louis. *Kapitali Okumak*. çev. Işık Ergüder. İstanbul: İthaki Yayınları, 2007.
- Althusser, Louis. *Marks İçin*. çev. Işık Ergüder. İstanbul: İthaki Yayınları, 2015.
- Arendt, Hannah, *İnsanlık Durumu*, Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul 2006
- Aristoteles. *Fizik*. çev. Saffet Babür. İstanbul: YKY Yayınları, 2023.
- Aristoteles. *Ruh Üzerine*. çev. Zeki Özcan. İstanbul: Alfa Yayınları, 2001.
- Ayten, Ali. *Psikoloji ve Din: Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.
- Ayten, Ali. “Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık İlişkisi”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Bahadır, Abdülkerim. *İnsanın Anlam Arayışı ve Din: Logoterapik Bir Araştırma*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2018.
- Bıçak, Ayhan. *Felsefenin Kuruluşu*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları, 2009.
- Cevizci, Ahmet. “Autarkia”. *Felsefe Ansiklopedisi*, c. 1, ed. Ahmet Cevizci. İstanbul: Etik Yayınları, 2003.
- Çilingir, Lokman. “Protogoras: Her şeyin Ölçüsü İnsan”. *Felsefe Dünyası* 76 (2022), 24-30.
- Desmond, William. *Cynics*. Berkeley: University of California Press, 2008.
- Duns Scotus, John. *Opera Omnia*. The Vatican edition. Civitas Vaticana: Typis Polyglottis Vaticanis, 1950–2013.
- Fazlıoğlu, İhsan. *Kendini Bulmak*. İstanbul: Papersense, 2015.
- Frankl, Viktor E. *İnsanın Anlam Arayışı*, çev. S. Budak. İstanbul: Okuyan Us, 2009.

- Fromm, Erich. *Marks'ın İnsan Kavramı*, çev. Kaan H. Ökten. İstanbul: Say Yayınları, 2016.
- Fromm, Erich. *Sahip Olmak ya da Olmak*. Ankara: Say Yayınları, 2017.
- Geçtan, Engin. *Psikanaliz ve Sonrası*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995.
- Geçtan, Engin. *Psikoanaliz ve Sonrası*. Ankara: Maya Yayın, 1984.
- Gordon, S., *The History and Philosophy of Social Science*, London, Routledge, 1991.
- James, William. *The Principles of Psychology*, c. 1. New York: Henry Holt, 1890.
- Kayışlı, Buket. “Hümanist Düşüncede Kendini Gerçekleştirme: Kendini Gerçekleştirmenin Felsefi Temelleri”. Basılmamış doktora tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023.
- Kennington, Richard. “The Teaching of Nature in Descartes’ Soul Doctrine”. *The Review of Metaphysics* 25 (1972).
- Kılıç, Sinan. “Geleneksel ve Ahlaki Bir Yargının Ötesinde Spinoza’nın İyi-Kötü ve Nedensellik Problemlerini İrdeleyişi”. *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Felsefe Dergisi* 9 (2007).
- Konur, Demet. “Hegel’in İnsan Anlayışı”. *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/2 (2016), 117-130.
- Kuzgun, Yıldız. “Kendini Gerçekleştirme”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi* 10 (1972), 162-172.
- Locke, John. *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*. çev. F. Bakırcı. Ankara: Eksi Kitaplar, 2018.
- Marx, Karl. *1844 El Yazmaları: Ekonomi Politik ve Felsefe*. çev. Kenan Somer. Ankara: Sol Yayınları, 1997.
- Marx, Karl. *Early Writings*. London: Penguin Books, 1992.
- Marx, Karl. *Kapital*, c. 1. çev. Mehmet Selik. İstanbul: Yordam Kitap, 2022.
- Marx, Karl. *Kapital*, c. 2. çev. Mehmet Selik. İstanbul: Yordam Kitap, 2021.
- Marx, Karl. *Kapital*, c. 3. çev. Mehmet Selik. İstanbul: Yordam Kitap, 2021.
- Marx, Karl. *The German Ideology: Part I: Feuerbach: Opposition of the Materialist and Idealist Outlook: Idealism and Materialism: The Illusions of German Ideology*. German: Progress Publishers, 1845.

- Marx, Karl. *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*. çev. Sevan Nişanyan. Ankara: Sol Yayınları, 1999.
- Marx, Karl. *Kugelman'a Mektuplar*. çev. Hakkı Gün Köz. Ankara: Sol Yayınları, 1975.
- Marx, Karl ve Friedrich Engels. *Seçme Mektuplar (1844-1895)*. çev. Kenan Somer. İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 1997.
- Marx, Karl ve Friedrich Engels. *Seçme Yazışmalar II*. çev. Kenan Somer. Ankara: Sol Yayınları, 1997.
- Marx, Karl ve Friedrich Engels. *Sürgündeki Büyük Adamlar*. çev. Vedat Türkali. Ankara: Sol Yayınları, 1993.
- Marx, Karl ve Friedrich Engels, *Komünist Parti Manifestosu*, Çev. Mümtaz Yavuz, Evren Yayınları, İstanbul 1976.
- Maslow, Abraham H. *İnsan Olmanın Psikolojisi*. çev. O. Gündüz. İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık, 2001.
- Mandel, Ernest. *Marksizmin Tarihteki Yeri*, çev. Masis Kürkçügil. İstanbul: Yazın Yayıncılık, 2007.
- Önal, Mehmet. "Sokrates'e Göre Erdem ve Erdem Eğitimi". *Felsefe Dünyası* 44 (2006), 133-145.
- Özgen, Mehmet Kasım ve Büşra Bilgin. "Helen-Roma Kültürü ve Erken Hıristiyan Dönemde Kendilik Kaygısı Bağlamında Asketizm (Çilecilik) Pratikleri". *Temaşa Felsefe Dergisi* 17 (Haziran 2022), 171-191.
- Platon. *Devlet*. çev. Sabahattin Eyüboğlu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Platon. *Phaidon*. çev. Suut Kemal Yetkin. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Rank, Otto. *Hakikat ve Gerçeklik*. çev. Ş. Etik. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018.
- Sperber, Jonathan. *Karl Marks: 19. Yüzyılda Yaşanmış Bir Hayat*. çev. Gül Durna. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Tokur, Behlül. "Gaye-Anlam Bağlamında Kendini Gerçekleştirmek". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2013), 149-162.
- Türer, Celal. "Ahlâk ve Şahsiyetin İnşası". *Felsefî Düşüncede Ahlâk ve İnşâ II*, ed. Adem Yerinde vd. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2022, 5-17.

- Türer, Celal. “Marks”. *Felsefe Tarihi*, ed. Celal Türer. Ankara: Bilay Yayınları, 2019.
- Türkyılmaz, Çetin. “Hegel’de Gerçekleşme Kavramı”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 28/1 (2011), 197-206.
- Vaughan-Lee, Llewellyn. *Çağrı ve Yankı*. çev. Esin Ergün. İstanbul: İnsan Yayınları, 2002.
- When, Francis. *Karl Marks*. çev. G. Çağalı Güven. İstanbul: E Yayınları, 2009.
- Whitson, E. R. ve P. V. Olczak. “Criticism And Polemics Surrounding The Self-Actualization Construct: An Evaluation”. *Journal of Social Behavior and Personality* 6/5 (1991).
- Williams, Bernard. “Philosophy”. *The Legacy of Greece: A New Appraisal*, ed. M. I. Finley. Oxford: Oxford University Press, 1981, 202-255.
- Yazgan, Banu ve Eşef Ercüment Yerlikaya. *Kişilik Kuramları*. Ankara: Pegem Yayıncılık, 2023.
- Yıldız, Murat. “İpek Böceklerinde Kendini Gerçekleştirme Kavramına İlişkin Bazı İpuçları”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2004), 138.

İnternet Kaynağı:

“Individual Self-Actualization”, erişim 15 Ekim 2024,
https://www.researchgate.net/publication/337731274_Individual_Self-Actualization

ÖZET

Çalışma Marx'ın bireyin kendini geliştirmesini nasıl ele aldığını ve kapitalist süreçlerde kişinin özgür olma durumunu nasıl ortaya koyabileceğini incelemektedir. Marx'a göre, kapitalist yapı bireyi kendi gerçekliğinden uzaklaştıran, fayda sağlamak yerine kendi çıkarları doğrultusunda bir yabancılaşma sürecine sokmaktadır. Bu durum ahlaki bir içerik barındırmaz. Çalışma, kendini gerçekleştirme kavramının felsefi arka planını ve tarihsel gelişimini (Antik Yunan'daki autarkia'dan modern psikolojideki self-actualization'a kadar) ele aldıktan sonra, Marx düşüncesinde kendini gerçekleştirmenin özgürlük-yabancılaşma, emek-üretim güçleri gibi kavramlarla nasıl tezahür ettiğini araştırmaktadır.

Marx düşüncesinde kendini gerçekleştirme, kapitalist toplumun eleştirisinden doğar. Kapitalizmde emek süreci, insanların yaratıcı potansiyellerini bastırır ve işçi sınıfını emeklerinin ürünlerine yabancılaştırır. Marx, insanların kendi emekleri aracılığıyla kendilerini ifade etmeleri ve potansiyellerini tam olarak geliştirmeleri gerektiğini savunur. Ona göre, toplumun ekonomik ve sosyal yapısı bu amaca uygun bir ortam sağlamalı ve kapitalizmdeki sermaye birikimi ile sınıf ayrımları ortadan kaldırılmalıdır. Sömürü ve yabancılaşmadan çıkışın anahtarı, komünizme varacak bir toplumsal devrimdir. Bu devrimle çalışmanın yeniden öz-faaliyet/kendini gerçekleştirme haline dönüşeceği ve yabancılaşmanın aşılacağı düşünülür.

Araştırmanın bulgularına göre Marx, ahlak anlayışının bireyin özgür olma durumu ile şekillendiğini vurgular. Birey özgür olduğunda ortaya çıkaracağı emek ve etkilerin olumlu olacağını belirtir. Marx'a göre birey, dış bir etki altında kalmadığı ve kendinde var olan bir özü ortaya koyduğu sürece ahlak penceresinden de bir bakış sağlayabilir. Bu bağlamda, kendini gerçekleştirme (özgürlük ve eşitlikle ilişkili olarak) ile ahlak arasındaki bağ, sınıfsız bir toplumun arzu edilir olduğu konusundaki uzlaşmaya dayanır.

Anahtar Sözcükler: Karl Marx, Kendini Gerçekleştirme, Yabancılaşma, Ahlak, Özgürlük

ABSTRACT

This study aims to examine how Marx approached the development of the individual and how he revealed the state of freedom of the individual in capitalist processes. According to Marx, the capitalist structure alienates the individual from his own reality and, instead of providing benefits, subjects him to a process of alienation in line with its own interests. This situation does not have any moral content. After examining the philosophical background and historical development of the concept of self-realization (from autarkia in Ancient Greece to self-actualization in modern psychology), the study investigates how self-realization manifests itself in Marx's thought through concepts such as freedom-alienation and labor-productive forces.

In Marx's thought, self-realization arises from a critique of capitalist society. In capitalism, the labor process suppresses people's creative potential and alienates the working class from the products of their labor. Marx argues that people should express themselves through their own labor and fully develop their potential. According to him, the economic and social structure of society should provide an environment conducive to this goal, and the accumulation of capital and class divisions in capitalism should be eliminated. The key to escaping exploitation and alienation is a social revolution that will lead to communism. It is believed that with this revolution, work will once again become self-activity/self-realization, and alienation will be overcome.

According to the findings of the research, Marx emphasizes that the understanding of morality is shaped by the individual's state of freedom. He states that when the individual is free, the labor and effects they produce will be positive. According to Marx, as long as the individual is not under external influence and expresses their inherent essence, they can also provide a perspective from the moral standpoint. In this context, the connection between self-realization (related to freedom and equality) and morality is based on the consensus that a classless society is desirable.

Key Words: Karl Marx, Self-Realization, Alienation, Maoral, Freedom